

Jednaka zaštita za različitost

Priručnik

o postupanju u slučaju kršenja
ljudskih prava LGBT osoba
za policijske djelatnike_ice

Jednaka zaštita za različitost.
Priručnik o postupanju u slučaju kršenja ljudskih prava
LGBT osoba za policijske djelatnike_ice.

Sarajevo, 2013.

naslov: Jednaka zaštita za različitost. Priručnik o postupanju u slučaju kršenja ljudskih prava LGBT osoba za policijske djelatnike_ice.

autorice: Edina Sprečaković i Vladana Vasić

lektura_korektura: Kristina Ljevak

prelom_naslovnica: Dina Vilić

izdavač: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll - Ured za BiH, Fondacija CURE

za izdavača: Saša Gavrić, Mirela Grünther-Đečević, Jadranka Miličević

© Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll - Ured za BiH, Fondacija CURE /autorice
Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Publikacija izlazi u okviru edicije *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra

Knjiga 22.

Ediciju uređuje Emina Bošnjak.

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autorica: Vladane Vasić i Edine Sprečaković i ni u kom slučaju ne predstavlja stanovište Evropske unije.

Vladana Vasić, Edina Sprečaković

Jednaka zaštita za različitost.

Priručnik o postupanju u slučaju kršenja ljudskih prava
LGBT osoba za policijske djelatnike_ice.

Sarajevo, 2013.

Sadržaj

UVOD	7
1. KO SU LGBT OSOBE?	9
1.1. Seksualna orijentacija	11
1.2. Rodni identitet	12
1.3. Predrasude i stereotipi o LGBT osobama	15
1.4. Prava LGBT osoba su ljudska prava	19
2. LGBT AKTIVIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI	21
3. DISKRIMINACIJA LGBT OSOBA	27
4. GOVOR MRŽNJE MOTIVISAN SEKSUALNOM ORIJENTACIJOM I RODNIM IDENTITETOM	29
5. ZLOČIN IZ MRŽNJE	31
6. JAVNA OKUPLJANJA, JAVNI DOGAĐAJI I SLOBODA UDRUŽIVANJA	34
7. KRIVIČNA DJELA KOJA NAJČEŠĆE POGAĐAJU LGBT OSOBE	39
8. KAKO POSTUPATI SA LGBT OSOBAMA ŽRTVAMA KRIVIČNOG DJELA	43
9. ZAKONSKI OKVIR	45
9.1. Zabrana diskriminacije	45
9.2. Regulacija govora mržnje	48
9.3. Krivična djela i zločin iz mržnje	53
9.4. Pravo na slobodu okupljanja	62
IZVORI	64
LGBT RJEČNIK	65
O AUTORICAMA	79

UVOD

Društvo u Bosni i Hercegovini karakteriše visok stepen homofobije što je rezultat neznanja, neinformisanosti, kao i razmišljanja da su LGBT (lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne) osobe nešto što ne postoji u našem društvu ili nešto što dolazi sa Zapada. Ovakav stav javnosti dovodi do toga da se LGBT osobe svakodnevno susreću sa mnogobrojnim problemima, te nerijetko i diskriminacijom i nasiljem zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

LGBT osobe spadaju u jednu od najnevidljivijih manjinskih grupa u BiH, zbog čega su izloženije i podložnije diskriminaciji i nasilju koji najčešće ostaju neprijavljeni zbog straha od autovanja (javnog otkrivanja njihove seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta) i nepovjerenja u reakcije državnih institucija. Zbog osjetljivosti i specifičnosti položaja LGBT osoba u bh. društvu, veoma je bitno posvetiti dodatnu pažnju postupanju sa ovim osobama prilikom prijave krivičnog djela.

Ovaj priručnik je namijenjen policijskim službenicima_ama, koji_e imaju značajnu ulogu kada su u pitanju zaštita i ostvarivanje ljudskih prava. Potrebno je da policijski_e službenici_e, kao prva i građanima najbliža instanca zaštite ljudskih prava, razumiju probleme sa kojima se svakodnevno susreću LGBT osobe, te da budu dovoljno senzibilizirani_e da ovim osobama pristupe na odgovarajući način u slučaju krivičnih djela počinjenih prema ovim osobama.

Iako su vidljivi određeni pomaci u zakonodavnom sistemu Bosne i Hercegovine, kao što je uvođenje motivisanosti mržnjom kao otežavajuće okolnosti u krivične zakone Republike Srpske i Brčko distrikta, te zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta Zakonom o zabrani diskriminacije BiH, krivična djela nad LGBT osobama neće prolaziti nekažnjeno samo uz pomoć aktivnog djelovanja policije.

Od izuzetne je važnosti da se službenici_e dodatno senzibiliziraju, prošire svoje poznavanje ljudskih prava LGBT osoba i informišu se o problemu sa kojima se oni_e suočavaju. Namjena ovog priručnika je da im u tome bude svojevrstni vodič, te da služi kao prvi korak na putu uspostavljanja odnosa povjerenja između policijskih službenika_ca i LGBT osoba.

1. KO SU LGBT OSOBE?

U javnom predstavljanju i zagovaranju ljudskih prava osoba drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta, u najvećem broju slučajeva koristi se skraćenica LGBT. Ovom skraćenicom obuhvaćene su osobe homo/biseksualne orijentacije i rodnog izražavanja, koje se kosi sa društveno nametnutim strogo *muškim* ili *ženskim* kategorijama.

L - lezbejke

Slovo *L* u skraćenici LGBT, označava lezbejke tj. žene koje fizički i/ili emotivno privlače isključivo druge žene. Riječ *lezbejka* potiče još iz sedmog stoljeća prije nove ere kada je grčka pjesnikinja Sapfo, rodom sa ostrva Lezbos, u svojim stihovima opjevala žensku ljubav, čime je inspirirala buduću upotrebu ovog termina. Lezbejstvo se kao riječ koja označava emotivnu i/ili fizičku ljubav između dvije žene počinje upotrebljavati od 1870. godine, dok je prva upotreba imenice zabilježena 1925. godine.

G - gej muškarci

Slovo *G* označava gej muškarce, tj. muškarce koje fizički i/ili emotivno privlače isključivo drugi muškarci. Iako riječ *gej* (*gay*) izvorno prevedena znači *razdragan*, *veseo*, ona se od 1920/1930. godine koristi umjesto riječi *homoseksualac*. Ova riječ na početku je korištena da označi muškarce i žene homoseksualne orijentacije, kao i cjelokupnu LGBT zajednicu, ali se jačanjem vidljivosti i identiteta lezbejki, biseksualnih i transrodnih osoba, izgubio smisao za ovako široku upotrebu, pa se danas njome označavaju samo muškarci homoseksualne orijentacije.

Katkad se riječ *gej* i dalje koristi za označavanje elemenata LGBT kulture, kao na primjer: „*gej parada*“, „*gej kafić*“ (može označavati mjesto okupljanja, koje nije rezervirano isključivo za muškarce), „*gej organizacija*“ itd. Ipak, sve češće se epitet *gej* u ovim izrazima mijenja skraćenicom LGBT.

B - biseksualne osobe

Slovo *B* označava biseksualne osobe, tj. osobe koje emotivno i/ili seksualno privlače osobe oba pola, što znači da biseksualna osoba može biti i muškarac i žena kojeg_u privlače osobe i muškog i ženskog spola.

Značenje koje terminom biseksualna osoba podrazumijeva „osobu koju privlače osobe oba spola“ datira iz 1914. godine. Imenica je u tom smislu prihvaćena od 1922, ali je u opštoj upotrebi zaživjela tek pedesetih godina XX stoljeća. Kao varijacija riječi biseksualan/biseksualna pojavljuje se i riječ ambiseksualan/ambiseksualna, koja međutim nije naišla na dobar prijem, te nije ni upotrebljavana.

T - transrodne osobe

Slovo T označava transrodne osobe. Termin transrodnost (transrodna osoba) dolazi kao prijevod engleske riječi *transgender*, koja ima isto značenje, i podrazumijeva pitanje nečijeg rodnog identiteta, odnosno samoidentifikacije kao muškarca, žene, nečeg trećeg ili nijednog od toga, ali u svakom slučaju osobe koja se ne uklapa u rođenjem pripisani rod baziran na spolnim obilježjima. Termin transrodnost nastao je sedamdesetih godina po ugledu na riječ transeksualnost (*transsexual*), da bi se označile osobe koje *nemaju potrebu ili želju da promijene spol*, kao i one osobe koje se *ne definišu potpuno i striktno kao muške ili ženske, već se nalaze negdje između* tj. koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Do devedesetih godina riječ je korištena u užem značenju, odnoseći se samo na osobe koje žive sa rodnim identitetom suprotnim njihovom biološkom spolu, no odnedavno se transrodnost koristi da označi sve koji_e ne podražavaju tradicionalne rodne uloge muškaraca ili žena. Izraz trans vrlo je često u upotrebi kao skraćunica riječi *transrodnost* (odnosno transrodna osoba). Transrodnost, dakle, obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga, bilo kroz način odijevanja, način govora, manire, kozmetiku ili modifikacije tijela.

Pod ovim terminom se podrazumijeva i transeksualnost. U tom smislu, **transeksualna osoba** je ona osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe. Iako se transrodne i transeksualne osobe često povezuju sa homoseksualnom orijentacijom, transrodnost ne podrazumijeva specifičnu seksualnu orijentaciju.

1.1. SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Seksualna orijentacija uobičajeno se definiše kao obrazac emotivne i seksualne privlačnosti prema osobama istog ili suprotnog spola.

Četiri osnovne vrste seksualne orijentacije su:

- *Homoseksualnost ili istospolna orijentacija* - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i/ili druga privlačnost prema osobama istog spola;
- *Heteroseksualnost* - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i/ili druga privlačnost prema osobama suprotnog spola;
- *Biseksualnost* - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i/ili druga privlačnost prema osobama oba spola;
- *Aseksualnost* - seksualna nezainteresovanost za druge osobe, koja ne isključuje emotivnu, duhovnu i druge privlačnosti.

Gej muškarac -
Boban Stojanović,
aktivista za prava
LGBT osoba

Lezbejka - Ellen DeGeneres,
voditeljica i komičarka

Biseksualna žena -
Cynthia Nixon, glumica

Biseksualan muškarac - David
Bowie, muzičar i glumac;

Osobe istospolne orijentacije naziva-ju se **lezbejkama** (žene), **gejevima ili homoseksualcima** (muškarci) i **biseksualnim osobama** (mogu biti i žene i muškarci).

Seksualna orijentacija se, za razliku od seksualnog ponašanja (uglavnom se odnosi na to da li je osoba promiskuitetna ili ne), odnosi na vlastita osjećanja i doživljaj sebe, a osobe mogu i ne moraju pokazivati svoju seksualnu orijentaciju kroz ponašanje.

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je uklonila homoseksualnost iz svoje klasifikacije bolesti 1992. godine, a u Sjedinjenim Američkim Državama homoseksualnost je već 1974. godine uklonjena iz klasifikacije mentalnih bolesti. Medicinski i naučni stav je da su homoseksualnost i biseksualnost normalne seksualne orijentacije jednako kao i heteroseksualnost. Homoseksualnost nije bolest i ne može se „liječiti“.

Kao što ni heteroseksualna orijentacija nije pitanje izbora, isto tako važi i za biseksualnu i homoseksualnu orijentaciju. Jedina razlika koja se javlja između heteroseksualnih osoba i homoseksualnih i biseksualnih osoba je u tome što su homoseksualne i biseksualne osobe često dovedene u situaciju da se moraju sakrivati ili i same ne mogu prihvatiti vlastitu seksualnu orijentaciju, i to zbog stavova društva u kojem žive.

Ksenofoban i netolerantan odnos društva prema LGBT osobama rezultira time da mnoge lezbejke, gej muškarci, biseksualne osobe pokušavaju da promijene, odnosno potisnu svoju seksualnu orijentaciju, ali su ti pokušaji bezuspješni i veoma štetni za osobu o kojoj se radi.

1.2. RODNI IDENTITET

Šta je rodni identitet?

Rodni identitet je dio ličnog identiteta i odnosi se na društvenu i ličnu percepciju svake osobe o pripadanju ili odstupanju (nepripadanju) od vlastitog biološkog spola. Rodni identitet se tiče svakog ljudskog bića i prevazilazi binarni koncept *muškog* i *ženskog*.

Šta je transrodnost, a šta transeksualnost?

Transrodnost se odnosi na osobe čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa općeprihvaćenim rodnim ulogama koje je društvo dodijelilo ženama, odnosno muškarcima. To je sveobuhvatni termin koji označava sve osobe koje odstupaju od tradicionalnih rodnih uloga. Trans je općeniti izraz koji se koristi za osobe, identitete, ponašanja i grupe

koje odstupaju od normativnih rodnih/spolnih uloga.

Dakle, **transrodne osobe** su osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na način drugačiji od uobičajenog izražavanja spola koji im je pripisan pri rođenju, i mogu se identificirati kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a taj identitet ne mora biti usklađen sa njihovim spolom.

Cisrodnost je pojam suprotan transrodnosti i označava osobe čiji rodni identitet odgovara i zasniva se na njihovom biološkom spolu.

Transrodnost je **krovski termin** koji, između ostalog, uključuje:

Transvestiju - transvestiti_kinje su osobe koje vole da nose odjeću drugog spola. Transvestija, tj. preoblačenje, nije povezano sa seksualnom orijentacijom osoba koje se preoblače.

Androgena žena - Erica Linder, ženski i muški model

Androgeni muškarac - Andrej Pejić, muški i ženski model

Cross - dressing je povremeno oblačenje odjeće koja je tradicionalno dodijeljena drugom spolu. Cross-dresser osobe su obično zadovoljne svojim pripisanim spolom, a odjeću suprotnog spola oblače iz nekih drugih razloga (vlastito zadovoljstvo, umjetničke svrhe, itd.)

Drag je termin koji se odnosi na kostime i prerađivanje u odjeću drugog spola ili roda, koji obuhvata drag queens - muškarce koji simuliraju žene, i drag kings - žene koje simuliraju muškarce

Transeksualnost se isključivo odnosi na osobe koje žele i imaju namjeru modificirati svoj spol, odnosno modificirati svoje tijelo fizičkim i/ili hormonskim terapijama i hirurškim operacijama, kako bi usaglasile rodno izražavanje sa vlastitim rodnom/spolnim identitetom.

Transeksualne osobe su osobe koje žele i imaju namjeru prilagoditi pripisani spol svom vlastitom spolnom i rodnom identitetu; osobe koje su (djelomično ili potpuno) modificirale svoje tijelo (što uključuje fizičku i/ili hormonsku terapiju i operaciju) i osobe

Transvestit - Merlinka (Vjeran Miladinović), šou biz zvijezda bivše Jugoslavije

koje su u potpunosti prilagodile spol.

Kompleksan proces prilagodbe spola, prijelaz iz spola koji je osobi dodijeljen rođenjem u spol koji osjeća kao svoj, naziva se **tranzicija**. Ovaj proces uključuje psihološku/psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, življenje

kao osoba spola u koji se prelazi i operativne zahvate prilagodbe spola. Uključuje i promjenu imena na legalno dokumentiran način u državama u kojim je to moguće. Tranzicija ne mora uključivati sve nabrojane dijelove, nego se osoba može odlučiti npr. samo za terapiju hormonima.

Transeksualne osobe su često izložene nasilju i diskriminaciji zbog neprihvatanja i negiranja prava osobe na ličnu koncepciju rodnog identiteta i izražavanja ukoliko njegov_njen identitet nije u skladu, u društveno prihvaćenom smislu, spolu koji im je pripisan rođenjem. Diskriminacija i nasilje nad transrodnim osobama najčešće se dešavaju tokom tranzicije, kada osoba još uvijek nije izmjenila odlike pripisanog pola, niti poprimila sve odlike pola čijim pripadnikom_icom se osjeća.

Ove osobe mogu biti:

- **Transeksualni muškarci** (skraćeno trans-muškarci ili female to male - FTM/F2M) - pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od ženskog ka muškom.
- **Transeksualne žene** (skraćeno trans-žene ili male to female - MTF/M2F) - pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od muškog ka ženskom.

Transeksualni muškarac (transmuškarac) - Balian Buschbaum, atletičar

Transeksualna žena (transžena) - Lana Wachowski, redateljica

1.3. PREDRASUDE I STEREOTIPI O LGBT OSOBAMA

Društvo u Bosni i Hercegovini karakteriše visok stepen homofobičnosti, što je većinom rezultat neinformisanosti o homoseksualnosti, biseksualnosti i transrodnosti, kao i zbog pretpostavke da je to *nešto što dolazi sa Zapada* i što *ne postoji u našem društvu*. U takvom okruženju, LGBT osobe, bez obzira da li su *out* (da li je njihova seksualnost i/ili rodni identitet javno poznat) ili ne, svakodnevno žive ili se susreću sa stereotipima i predrasudama svog okruženja koji su zasnovani na njihovoj seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu.

Stereotipi su najčešće generalni stavovi o nekoj grupi ljudi zasnovani na pretpostavci da svi_e pripadnici_e te ili neke druge grupe imaju određene osobine koje su samo njima svojstvene i po kojima se razlikuju od drugih. Obično su vezani za grupe ljudi i njihove odnose prema drugoj grupi ili grupama tj. nastaju radi usporedbe dvije ili više grupa. U osnovi

stereotipa nalazi se pogrešno i neopravdano široko uopštavanje, čiji je cilj pojednostavljivanje stvarnosti. Prilikom stvaranja stereotipa, osobe se najčešće grupišu prema etničkoj pripadnosti, religiji, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, spolu ili prema bilo kojoj drugoj kategoriji.

Neki od najčešćih stereotipa vezanih za LGBT osobe nastali su generalizacijom izgleda i ponašanja pojedinih pripadnika_ca LGBT zajednice, a najčešći su:

- Gej muškarci su feminizirani, metroseksualci, ne vole sportove, vole modu.
- Lezbejke su muškobanjaste, imaju kratku kosu, ne šminkaju se, ne nose haljine, bave se sportom.
- Biseksualne osobe ne mogu da se odluče, privlače pažnju, ustvari su homoseksualne ili heteroseksualne.
- Sve transrodne osobe žele promijeniti spol, trans žene se oblače pretjerano ženstveno, transrodne osobe su homoseksualne i promjenom spola postaju heteroseksualne, itd.

Svaki stereotip koji izražava emotivnu ocjenu neke grupe na osnovu njene etničke, rasne, vjerske, rodne, socijalne pripadnosti, **seksualne orijentacije ili rodnog identiteta**, smatra se predrasudom. Predrasude su teško promjenjive i praćene su jakim emocijama, iracionalne su i obično predstavljaju izraz etnocentrizma tj. vrednovanja tuđe kulture, običaja i/ili ponašanja prema svojim ili standardima grupe kojoj pripadamo. Predrasude najčešće nastaju prije realnog, direktnog iskustva s određenom osobom, grupom ili pojavom, bez poznavanja ili istraživanja činjenica.

Predrasude u ekstremnim slučajevima mogu rezultirati diskriminacijom, kršenjem i oduzimanjem ljudskih prava ili davanjem neopravdanog prioriteta drugim grupama. Također, predrasude vrlo često mogu biti uzrok i motiv krivičnih djela (pogledaj zločin iz mržnje, str. 31. i 60.)

Da bi se razbile neke od najčešćih predrasuda vezanih za homoseksualnost, neophodno je znati da:

Homoseksualnost nije bolest.

Svjetska zdravstvena organizacija je uklonila homoseksualnost sa

svog spiska bolesti 1992, a u Sjedinjenim Američkim Državama homoseksualnost je već 1974. uklonjena iz klasifikacije mentalnih bolesti. Medicinski i naučni stav je da su homoseksualnost i biseksualnost normalne seksualne orijentacije, jednako kao i heteroseksualnost. Homoseksualnost nije bolest i ne može se „liječiti“.

Homoseksualnost nije nenormalna ili poremećaj ličnosti.

Homoseksualnost se sa naučnog i medicinskog stanovišta posmatra kao prirodni varijetet ljudskog ponašanja i nedjeljivi dio ličnog identiteta.

Američka psihološka asocijacija navodi da je nekoliko decenija istraživanja i kliničkog iskustva, usprkos stereotipima koji karakterišu lezbejke, gejeve i biseksualne osobe, dovelo do toga da sve vodeće medicinske i psihijatrijske institucije zaključe da te orijentacije predstavljaju normalne i prirodne oblike ljudskog iskustva.

Broj homoseksualnih osoba nije u porastu.

Broj lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba nije u porastu, već sa smanjenjem diskriminacije sve više njih otvoreno ispoljava svoju seksualnu orijentaciju, što stvara utisak da se njihov broj povećava.

AIDS nije bolest samo homoseksualnih osoba.

Rizik zaraze virusom HIV-a zavisi od rizičnosti seksualnog ponašanja osobe, a ne od njene seksualne orijentacije. Ovaj rizik se smanjuje i sprečava upražnjavanjem sigurnog seksa tj. korištenjem zaštite (kondoma). Osoba koja prakticira seks bez korištenja zaštite može se zaraziti HIV-om bez obzira na svoju seksualnu orijentaciju.

U Bosni i Hercegovini je od 1986. godine, kada je zabilježen prvi slučaj zaraze HIV-om, do 1. decembra 2012, registrirano 221 osoba kojima je dijagnosticirana HIV infekcija, od kojih je 120 osoba razvilo AIDS. Među zaraženim, dominiraju osobe muškog spola (80,5%). Heteroseksualni odnos je najučestaliji put prijenosa HIV-a (52,1%), a homo/biseksualni odnos učestvuje tek sa 28,5%.

Propaganda ne može utjecati na seksualnu orijentaciju mladih ljudi.

Kao što zakonske zabrane homoseksualnosti, kažnjavanja i diskriminacija nisu mogli da promijene ili iskorijene homoseksualne osobe, sigurno je da informisanje o homoseksualnosti neće utjecati na promjenu seksualne orijentacije heteroseksualnih osoba, bez obzira na njihove godine.

Homoseksualnost nije stvar morala, vaspitanja ili mode.

Predstava o homoseksualnosti kao o nemoralnoj pojavi izražava

subjektivno mišljenje pojedinaca, koje se uglavnom zasniva na vjerskoj dogmi. S obzirom da su se moralne norme i sam njihov značaj mijenjale kroz historiju, u demokratskom društvu je nemoguće zamisliti da bi ove norme mogle biti osnov za ograničavanje osnovnih ljudskih prava drugih.

Sasvim je sigurno da niko ne može postati gej ili lezbejka samo zbog uticaja društva, okoline ili onoga što je vidio_la na TV-u, internetu ili u novinama. Sva trenutna istraživanja pokazuju da je većina homoseksualnih osoba odgajana u heteroseksualnim porodicama, kao i da većina djece odgajane od strane homoseksualnih roditelja bude heteroseksualno.

Homoseksualne osobe ne predstavljaju opasnost za djecu.

Američka akademija za dječiju i adolescentsku psihijatriju nije našla nikakav dokaz da lezbejke, gejevi ili biseksualne osobe predstavljaju bilo kakvu opasnost za razvoj djece ili adolescenata veću od heteroseksualnih osoba. Seksualna orijentacija ne utječe na vjerovatnoću da bi osoba mogla zlostavljati djecu. Povezivanje homoseksualnosti sa pedofilijom zasnovano je na pogrešnom tumačenju i zloupotrebi ovih termina.

Homoseksualne osobe nisu odgovorne za pad nataliteta.

Ne postoji veza između priznavanja prava homoseksualnih osoba i pada nataliteta u određenoj državi. Zemlje Skandinavije koje najviše priznaju prava homoseksualnih osoba su riješile problem pada nataliteta stvaranjem poticajnog političkog okvira za žene, djecu i porodice, i dostigle relativno visoku stopu nataliteta, dok neke druge zemlje koje imaju represivnije mjere prema homoseksualnim osobama imaju i najozbiljnije demografske probleme.

Prava homoseksualnih osoba nisu specijalna prava.

Lezbejke, gejevi i biseksualne osobe ne traže nikakva specijalna prava, oni traže samo da bez diskriminacije uživaju ona prava koja su međunarodnim konvencijama, Ustavom BiH, ustavima entiteta, Statutom Brčko distrikta i zakonima u BiH, zagarantovana svim osobama i koja spadaju u osnovna ljudska prava (pravo na život, na slobodu izražavanja, okupljanja, socijalnu i zdravstvenu zaštitu).

Priznavanjem prava homoseksualnih osoba ne oduzimaju se prava drugih.

Priznavanjem prava homoseksualnih osoba, heteroseksualnim osobama oduzima se jedino „pravo na diskriminaciju“, koje i nije pravo, a sama diskriminacija je već zabranjena Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH.

Lezbejke, gejevi i biseksualne osobe postoje i u Bosni i Hercegovini!

Procjenjuje se da homoseksualne osobe čine oko 10% svjetske populacije, te nema razloga zašto u Bosni i Hercegovini ne bi bilo ovih osoba. Međutim, s obzirom na sveukupnu ksenofobičnost društva, intertnost i nezainteresovanosti državnih institucija, kao i slabu implementaciju zakona koji bi štitili njihova prava, osobe homoseksualne orijentacije u BiH spadaju u najmanje vidljivu grupu građana koja je najizloženija diskriminaciji i nasilju.

1.4. PRAVA LGBT OSOBA SU LJUDSKA PRAVA

LGBT osobe ne insistiraju ni na kakvim posebnim pravima. Osobe i organizacije koje se protive zakonima kojima se štite ljudska prava LGBT osoba, žele da prikažu zahtjeve LGBT zajednice za proširenjem osnovnih ljudskih prava na njih bez diskriminacije, kao traženje posebnih prava. Oni_e smatraju da su svi već jednako zaštićeni i da se postojećim zakonima adekvatno štite ljudska prava svih osoba bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, te da je širenje obima već zaštićenih i priznatih prava cisrodnih i heteroseksualnih osoba na LGBT osobe, bespotrebno i da se na taj način LGBT osobama dodjeljuju specijalna prava.

LGBT osobe traže jednaka prava i njihovu zaštitu od kršenja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u oblastima zapošljavanja i rada, stanovanja, porodičnog života, prava na život bez nasilja i diskriminacije, i u svim drugim aspektima života, kao što to imaju i cisrodne i heteroseksualne osobe.

Ljudska prava ne mogu biti posebna prava jer su ona:

- **univerzalna** – ljudska prava ista su za sva ljudska bića, bez obzira na rasu, spol, vjeru, seksualnu orijentaciju, rodni identitet, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo. Svi smo rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima.
- **neotuđiva** – ljudska prava ne mogu se oduzeti. Niko nema pravo lišiti drugu osobu prava iz bilo kojeg razloga. Ljudi imaju ljudska prava čak i kada ih zakoni njihove zemlje ne priznaju ili kada ih krše.
- **nedjeljiva** – kako bi živjela u dostojanstvu, sva ljudska bića imaju

istovremeno pravo na slobodu, sigurnost i pristojan standard življenja.

Iako je Zakonom o zabrani diskriminacije BiH zabranjena diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, nesprovođenjem ovog Zakona u praksi uzimajući u obzir specifične potrebe LGBT osoba, dolazi do kršenja osnovnih ljudskih prava LGBT osoba, na način da:

- istospolni partneri_ice nemaju pravo posjetiti svog partnera_icu ukoliko je u bolnici;
- istospolni partneri_ice ne mogu naslijediti svog partnera_icu nakon njegove_ne smrti;
- istospolni partneri_ice ne mogu, u slučaju nezaposlenosti ili bolesti, biti zdravstveno osigurani preko svog partnera_ice;
- transeksualne osobe prije izvršenja tranzicije, a i nakon nje, zbog neregulisane i komplikovane procedure izmjene oznake spola u ličnim dokumentima, vrlo teško, gotovo nikako, ne mogu pronaći zaposlenje;
- zbog nedostatka stručnog i obrazovanog kadra, transeksualne osobe kompletnu medicinsku proceduru i sve kontrole prilagodbe spola moraju prolaziti u inostranstvu; zdravstveno osiguranje ne pokriva troškove medicinske procedure prilagodbe spola, tako da transeksualne osobe iz BiH moraju same da snose sve troškove procesa prilagodbe spola.

2. LGBT AKTIVIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI

U Bosni i Hercegovini postoji više organizacija koje rade za i sa LGBTIQ osobama: Udruženje Q, osnovano 2004. godine, Fondacija CURE, feminističko-aktivistička organizacija osnovana 2005. godine, koja djeluje za jednakost spolova i rodova, Sarajevski otvoreni centar osnovan 2007. godine koji zagovara za prava žena i LGBT (lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih i transrodnih) osoba, i Okvir, LGBTIQA¹ udruženje osnovano 2011. godine koje se zalaže za promociju i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava LGBTIQA osoba.

Udruženje Q i napad na Queer Sarajevo festival

Udruženje Q je registrovano kao prvo LGBTIQ udruženje u februaru 2004. godine. Ovo Udruženje radilo je na promicanju i zaštiti kulture, identiteta, ljudskih prava i pružanju podrške LGBTIQ osobama, te ukla- njanju svih oblika diskriminacije i nejednakosti na osnovu spola, roda, seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rodnog identiteta, rodnog iz- ražavanja, interspolnih karakteristika.

Udruženje Q realizovalo je i različite aktivnosti usmjerene ka zajedni- ci. Od istraživanja vezanih za potrebe zajednice i za zdravlje LGBT oso- ba, preko zabava, radionica za samoosnaživanje, pravne pomoći, izrade publikacija itd, do lobiranja kod bosanskohercegovačkih i međunarod- nih aktera (na primjer kod donošenja Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini) i rada na HIV/AIDS tematici.

Godine 2008, Udruženje Q je u Sarajevu organizovalo Queer Sarajevo festival. Na primjeru Queer Sarajevo Festivala, kao prvog velikog jav- nog LGBT događaja, Sarajevo kao grad, ali i Bosna i Hercegovina kao država, pokazali su na *najbolji* način koji je nivo homofobije prisutan u svim porama društva. Festival, planiran kao petodnevni kulturni događaj, slučajnim izborom festivalskih datuma, zadesio se za vrijeme ramazana, što je navodno izrevoltiralo različite aktere. Mediji, na čelu sa fašističkim nedjeljnikom *SAFF* i senzacionalističkim i desničarskim dnevnim novi- nama *Dnevni avaz*, već su sedmicama prije festivala odradili huškačku

¹ Slova *I, Q i A* se odnose na interseksualnost/interspolnost, queer (osobe) i aseksualnost, respektivno. Detaljnija objašnjenja ovih pojmova se mogu pronaći u *LGBT rječniku* na kraju ove publikacije

kampanju na račun organizatora, i LGBT zajednice uopšte. Krajnji rezultat je bio taj da je festival nasilno prekinut već nakon prve večeri otvaranja, da je 8 osoba lakše ili teže povrijeđeno i da do danas niko nije procesuiran, iako se radilo na sistematski planiranom nasilju. Koliko je javnosti poznato, slučaj Queer Sarajevo Festivala se danas nalazi pred Ustavnim sudom BiH.

Udruženje je formalno nastavilo svoj rad i 2009. godine, kada je realizovano nekoliko projekata unutar zajednice (na primjer, objavljivanje jedne od najboljih publikacija za aktivistički rad u regiji – *LGBTIQ vježbanke*), te drugi Queer Sarajevo Festival – QSF in a box, koji je realizovan u formi zatvorenih ili poluzatvorenih prezentacija i šire umjetničke kampanje, koja će, nažalost, velikim dijelom u javnosti ostati skoro potpuno nevidljiva.

Početakom 2011. godine, sa zatvaranjem kancelarije u Sarajevu, Udruženje Q je prestalo aktivno da djeluje na teritoriji BiH i regiona. Udruženje Q i dalje održava web stranicu i mejling liste, te je dostupno za informacije, konsultacije, podršku i određene vidove saradnje.

Fondacija CURE

Od velikog značaja za lezbejski i feministički aktivizam je i Fondacija *CURE*, koja već niz godina podržava ili direktno organizuje različite lezbejske inicijative, naročito radionice.

Fondacija *CURE* (*CURE*) je feminističko-aktivistička organizacija osnovana 2005. godine, koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalažući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. *CURE* je organizacija profesionalaca_ki i volontera_ki koji_e izlaze na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, organiziraju performanse protiv nasilja, pozivaju umjetnike_ce, naučnike_ce, edukatore_ice, aktiviste_ice, građane_ke na akciju i konkretan lični doprinos za kreiranje boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.

Fondacija *CURE* teži da ravnopravnost spolova u BiH i svijetu bude priznata i zastupljena u svakom društvenom segmentu (kako privatnom, tako i javnom), da pozitivne društvene promjene budu ostvarene zajedničkim naporima i suradnjom svih pojedinaca_ki i organizacija koje rade na osiguravanju prakticiranja ljudskih prava, da se žene aktiviraju

u razvoju društva kroz pozicije u procesima odlučivanja, kao i putem kreativnog izražavanja. U okviru njihovog festivala ženske umjetnosti i aktivizma *Pitchwise*, svake godine realizuje se nekoliko događaja koji su vezani za LGBT aktivizam.

Sarajevski otvoreni centar

Sarajevski otvoreni centar (SOC) je nezavisna, nestranačka i neprofitna organizacija koja zagovara puno poštivanje ljudskih prava i smanjenje nivoa diskriminacije i nasilja na osnovu spola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, osnažujući marginalizirane grupe kroz aktivnosti u zajednici, promovišući ljudska prava u društvu i zagovarajući promjene politika vlasti prema državnim institucijama.

Sarajevski otvoreni centar osnovan je 2007. godine, a krajem 2010. godine zvanično pokreće svoj program *Ljudska prava*, u okviru kojeg se bavi pitanjima i pravima žena i LGBT osoba. Svoj rad usmjerava na LGBT zajednicu, opštu javnost, ali i državu.

Tim Sarajevskog otvorenog centra fokusiran je na podizanje svijesti unutar državnih institucija/zvaničnika_ca o potrebi da se u potpunosti implementiraju međunarodni, evropski i državni standardi iz oblasti ljudskih prava žena i LGBT osoba, te na podizanje svijesti građana_ki o pravima LGBT osoba i političkim, društvenim i ekonomskim pravima žena. Jedan od naših bitnih ciljeva jeste i osnaživanje i jačanje LGBT zajednice kroz implementaciju aktivnosti koje joj pružaju podršku vezanu za njena prava i potrebe.

U sklopu svog rada SOC organizuje različite aktivnosti za LGBT osobe. Od oktobra 2010, pa do danas, realizovao je različite javne mjesečne kulturne događaje, primarno filmske projekcije i izložbe u Sarajevu, Banjoj Luci, Zenici, Mostaru i Tuzli, te radionice o LGBT aktivizmu. Intenzivno radi i sa zajednicom, kroz radionice, partije, pravno savjetovanište, publikacije i programe podrške. Sarajevski otvoreni centar, osim na osnaživanju LGBT osoba, radi i sa državnim institucijama, u kontekstu zagovaranja različitih regulacija i politika koje se tiču LGBT prava, a kroz taj rad uspostavio je kontakt sa svim akterima na kantonalnom, entitet-skom i državnom nivou.

SOC je nedavno pokrenuo i *lgbt-prava.ba* - magazinski web portal o pravima LGBT osoba u BiH, koji je prvenstveno namijenjen osnaživanju

Ulična akcija obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije u Sarajevu

Ulična akcija obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije u Zenici

Ulična akcija obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije u Mostaru

LGBT osoba kroz pravno savjetovanje, mogućnost online prijave diskriminacije i zločina iz mržnje, ali i mjesto na kojem će se objavljivati informacije o aktivnostima i događajima vezanim za LGBT osobe i njihova prava i kulturu u BiH, regiji i svijetu.

U maju 2013, Sarajevski otvoreni centar, po prvi put u BiH, organizovao je medijsku kampanju povodom IDAHO dana². Kampanja pod nazivom *Neka ljubi ko god koga hoće!* imala je za cilj da podigne vidljivost problema sa kojim se LGBT osobe suočavaju u bh. društvu, te da doprinese smanjenju homofobije i transfobije koje su na veoma visokom nivou u BiH prisutne u svim oblastima života.

Kampanju su medijski pokrivali portali *radiosarajevo.ba* i *lgbt-prava.ba*, te radio stanice Radio Sarajevo i Radio Balkan Banja Luka, a pored bh. poznatih ličnosti (Predrag Kojić, Srđan Vuletić, Nenad Veličković, Duška Jurišić, Mona Muratović, itd), kampanju su podržale i mnoge osobe na međunarodnom nivou, kao što su ambasa-

2 IDAHO – engl. International Day Against Homophobia – Međunarodni dan borbe protiv homofobije, 17. maj

Ulična akcija obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije u Banja Luci

Ulična akcija obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije u Tuzli

Obilježavanje Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije - Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u BiH

dor SAD-a u BiH, Patrick S. Moon, šefica ureda Vijeća Europe u BiH, Mary Ann Hennesey, pomoćnik glavnog tajnika UN-a za ljudska prava, Ivan Šimonović, zastupnica u Evropskom parlamentu Marije Cornelissen, i drugi_e, koji_e su željeli_e doprinijeti uvođenju teme o pravima LGBT osoba u medijski prostor, te ih na taj način približiti široj javnosti i prenijeti poruku: Neka ljubi ko god koga hoće!

Neka ljubi ko god koga hoće!

Logo kampanje Sarajevskog otvorenog centra povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije 2013.

Udruženje Okvir

Pored Sarajevskog otvorenog centra, 2011. godine u Sarajevu nastaje i nova organizacija, Udruženje Okvir. Organizacija sa fluidnim članstvom je svojim radom u potpunosti fokusirana na LGBT zajednicu u Sarajevu, a centralni dio njihovog rada jeste sigurna dnevna soba, sigurni prostor koji postoji u Sarajevu sa mnoštvom aktivnosti, te web stranica *okvir.org* sa različitim informacijama za LGBT zajednicu.

Udruženje Okvir je udruženje koje se zalaže za promociju i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava LGBTIQ osoba; rad na vidljivosti i osnaživanju te pružanju podrške osobama iz LGBTIQ zajednice; prevenciju diskriminacije, nasilja i stigmatizacije nad LGBTIQ osobama kroz edukaciju, kritičko promišljanje i pravo na samoodređenje.

Ispred sarajevske Katedrale, udruženje Okvir izvelo je svoj drugi javni LGBTIQ performans pod imenom *Transinformiši se* 2012. godine. Ovim performansom željela se skrenuti pažnja na stigmatizaciju koja je opšteprisutna u bosanskohercegovačkom društvu.

3. DISKRIMINACIJA LGBT OSOBA

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije u BiH iz 2009. godine, diskriminacija je svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti, utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze sa nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, **spolnog izražavanja ili orijentacije**, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života.

Zakon o zabrani diskriminacije navodi i seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zaštićene osnove, ali upotrebljuje različite termine - **spolno izražavanje** (rodni identitet) i **spolna orijentacija** (seksualna orijentacija).

Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta može biti:

Direktna/neposredna diskriminacija je svako unaprijed određeno različito postupanje, djelovanje ili propuštanje djelovanja koje dovodi neku osobu ili osobe u nepovoljniji položaj od drugi osoba u tim situacijama.

Eksplisitna zabrana ulaska homoseksualnim osobama u neki objekat ili zabrana darivanja krvi homoseksualnim osobama.

Indirektna/posredna diskriminacija postoji kada naizgled neutralna odredba ili praksa dovodi neku osobu ili grupu osoba u nepovoljniji položaj u odnosu na druge osobe.

Poslodavac ima pravilo prema kojem zaposlenici bez djece moraju raditi više noćnih ili vikend smjena, što bi dovelo do toga da pripadnici_e LGBT zajednice, za koju je manja vjerovatnoća da imaju djecu, rade duže i pod nepovoljnijim uslovima.

Postoji više oblika diskriminacije:

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog fizičkog, verbalnog ili neverbalnog ponašanja, koje je seksualne prirode, čiji je rezultat povreda dostojanstva neke osobe, a koja stvara zastrašujuće ili ponižavajuće okruženje.

Dvije djevojke prolaze ulicom čuvajući se za ruke i grupa prolaznika dobacuje „Dođi da ti pokažem šta je pravi muškarac“.

Slanje pornografskog sadržaja u e-mailovima.

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu, i podrazumijeva ponavljanje radnji čiji je cilj ponižavanje određene osobe i degradacija njenih radnih uslova, profesionalnog i ličnog integriteta.

Kolege_inice ili šef_ica na radnom mjestu vrijeđaju LGBT osobu zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, dobacujući „Ni ne izgledaš kao muško/žensko“.

Segregacija je odvajanje osoba na osnovu njihove pretpostavljene homoseksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Radne kolege_inice ne žele dijeliti kancelariju sa LGBT osobom, i izdvajaju je u poseban prostor.

Podsticanje na diskriminaciju postoji kada neka osoba javno ističe svoj negativan stav prema LGBT osobama ili podstiče druge na diskriminaciju LGBT osoba.

Utican na političar_ka ističe svoj lični negativni stav prema homoseksualnosti, znajući da to može izazvati negativne reakcije njegovih_nih pristalica prema osobama homoseksualne orijentacije.

Detaljan pregled antidiskriminacionog zakonodavstva možete pogledati na stranici 45.

4. GOVOR MRŽNJE MOTIVISAN SEKSUALNOM ORIJENTACIJOM I RODNIM IDENTITETOM

Govor mržnje usmjeren prema LGBT osobama izražava se u obliku netačnih tvrdnji i proglašavanja LGBT osoba bolesnim i devijantnim, do pozivanja na diskriminaciju i nasilje, u najgorim slučajevima do prijetnji smrću, te doprinosi netolerantnom stavu bh. društva i marginalizaciji LGBT osoba. Svojim ispoljavanjem, govor mržnje također dovodi do težih incidenata, pa čak i počinjavanja krivičnih djela i zločina iz mržnje, a koristi se i da bi se podržali počinitelji tih djela, te opravdala njihova djela, čime se šalje poruka LGBT osobama, i ostalim marginaliziranim grupama, da nisu poželjni_e u bh. društvu.

Na forumu web portala Klix.ba, na temu *LGBT populacija traži svoja prava*, određeni broj korisnika komentarisao je da su LGBT osobe bolesne, da je davanje prava LGBT osobama korak na putu ka legalizaciji pedofilije, da su LGBT osobe nasilne i slično. Tema je vrlo brzo eskalirala i došlo je do postavljanja slika jednog od aktivista za prava LGBT osoba u BiH, izvršnog direktora Sarajevskog otvorenog centra, kao i otkrivanja njegovih ličnih podataka, te do pravljenja profila na forumu s njegovim imenom i prezimenom, preko kojeg je nepoznata osoba ostavljala komentare homofobnog sadržaja. Također su postavljani linkovi za web stranicu Sarajevskog otvorenog centra, preko koje se mogu saznati lični podaci ostalih članova_ica SOC-a, te link od facebook profila aktivistkinje iz druge LGBT organizacije. Na ovaj način, govor mržnje je u roku od jednog dana prešao u zločin iz mržnje i ugrožavanje sigurnosti određenih osoba, do čega možda ne bi došlo da su urednici portala odmah reagovali. Slučaj je odmah prijavljen policiji i daljnja istraga i otkrivanje počinitelja_ica se čeka.

Ovaj slučaj je najbolji pokazatelj na koji način govor mržnje utječe na stav društva i pojedinca prema LGBT osobama, te kako rezultira ozbiljnijim i težim incidentima koji, iako u ovom slučaju još uvijek nisu, mogu imati ozbiljne i trajne posljedice po LGBT osobe.

Iako govor mržnje, kao zaseban pojam, nema svoju opšte prihvaćenu definiciju, te se u različitim državama tumači drugačije, može se reći da **govor mržnje podrazumijeva sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, opravdavaju ili podstiču rasnu mržnju, ksenofobiju (koja**

podrazumijeva, između ostalih, i homofobiju, bifobiju i transfobiju), antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porijekla. Govor mržnje u neposrednoj vezi je sa porastom netolerancije i diskriminacije u jednom društvu, a igra i značajnu ulogu u eskalaciji nasilja i zločina iz mržnje.

5. ZLOČIN IZ MRŽNJE

Zločin iz mržnje podrazumijeva krivična djela počinjena iz mržnje tj. motivisana netrpeljivošću i predrasudama prema određenoj osobi ili grupama u društvu, zbog nekih njihovih stvarnih ili pretpostavljenih svojstava (seksualne orijentacije, rodnog identiteta, boje kože, vjere ili nekog drugog svojstva).

Krivično djelo počinjeno iz mržnje mora biti motivisano **predrasudom**, što znači da počinilac_teljica krivičnog djela ima stereotipna pre-dubjeđenja prema nekoj osobi ili grupi osoba, te da je krivično djelo počinjeno zbog onoga što žrtva ili žrtve i imovina predstavljaju, a sam_a počinilac_teljica ne mora imati nikakvih osjećaja prema pojedinačnoj žrtvi. Krivična djela počinjena iz mržnje imaju tendenciju rasta, s obzirom da počinioци_teljice ovih djela smatraju da imaju moralno opravdanje svojih djela jer ih čine u ime cijele zajednice, te je vrlo bitno da ta zajednica kazni i osudi ova krivična djela na efikasan način.

Kao glavni razlozi zbog kojih krivična djela počinjena iz mržnje treba tretirati na drugačiji način u odnosu na ostala krivična djela, navode se sljedeće činjenice:

- krivična djela počinjena iz mržnje imaju tendenciju rasta, s obzirom da počinioци_teljice ovih djela smatraju da imaju moralno opravdanje svojih djela jer ih čine u ime cijele zajednice, te je vrlo bitno da ta zajednica kazni i osudi ova krivična djela na efikasan način;
- krivična djela počinjena iz mržnje imaju tendenciju da eskaliraju, jer počinioци_teljice blažih oblika krivičnih djela koji_e nisu uhvaćeni_e i zaustavljeni_e obično nastavljaju sa činjenjem težih krivičnih djela;
- krivična djela počinjena iz mržnje imaju tendenciju činjenja takozvanog „začaranog kruga“ što znači da se članovi zajednice koja se osjeća nesigurno i nezaštićeno od državnih organa osvećuju članovima zajednice koju krive za napade, što može dovesti do novih napada i stvoriti svojevrсни krug koji dovodi do društvenog kolapsa.

Da bi jedno krivično djelo smatrano zločinom iz mržnje tj. krivičnim djelom motivisanim predrasudom, ono mora ispuniti sljedeća dva uslova:

1. krivično djelo mora već postojati tj. biti propisano krivičnim zakonom, što znači da radnja krivičnog djela mora kao takva biti propisana jednim od krivičnih zakona BiH, njenih entiteta ili Brčko distrikta, i
2. krivično djelo mora biti motivisano predrasudom, što znači da počinilac_teljica krivičnog djela ima stereotipna pređubjeđenja prema nekoj osobi ili grupi osoba, te da je krivično djelo počinjeno zbog onoga što žrtva ili žrtve i imovina predstavljaju, a sam počinilac ne mora imati nikakvih osjećaja prema pojedinačnoj žrtvi.

U aprilu 2012. godine, desio se napad i vrijeđanje grupe studenata_tica, koji_e su pokušali_e da dođu do informacija u vezi sa diskriminativnim upitnikom namijenjenim potencijalnim dobrovoljnim darovateljicama_teljicama krvi, a koji je zabranjivao homoseksualnim i biseksualnim osobama da daruju svoju krv. Ovi_e studenti_ce su ismijavani_e, jedan_na od njih je napadnuta od strane tehničara Zavoda za transfuzijsku medicinu, a bibliotekarka Fakulteta je prijetila studentici koja se javno deklarirala kao lezbejka.

U decembru 2012. godine, sve novine i portali su objavili da je zbog svoje seksualne orijentacije mladić teško pretučen od strane dva muškarca. Svjedoci_kinje incidenta su tvrdili_e da su pomenuta dva muškarca napala trećeg jer je on homoseksualne orijentacije. Žrtva ovog incidenta je hospitalizirana, a policija je pokrenula istragu ovog slučaja. Ipak, u javnost nisu dospjele nikakve informacije vezane za tok i ishod ove istrage. Incident se desio u Mostaru.

Krivičnopravna zaštita LGBT osoba ostvaruje se direktno i indirektno.

Direktna zaštita se ostvaruje kroz regulaciju krivičnih djela u kojima je inkriminisana radnja povezana sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom kao povodom ili razlogom činjenja krivičnog djela, odnosno ako su kao zabranjeni motiv izvršenja krivičnog djela izričito navedeni seksualna orijentacija i rodni identitet.

Indirektna zaštita je druga vrsta zaštite, koja je i dominantna, te se ne vezuje za određene karakteristike žrtve ili razlog i motiv inkriminacije (odnosi se na sve osobe), već se prije svega vezuje za posljedicu krivičnog djela, kao što su na primjer tjelesne povrede ili smrt, te se zaštita pruža svim osobama i građanima_kama na teritoriju jedne države bez diskriminacije na bilo kojem osnovu.

Krivična djela prema LGBT osobama obično su motivisana homofobijom, bifobijom, transfobijom ili mržnjom zasnovanoj na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu osobe prema kojoj je krivično djelo usmjereno.

Neka od najčešćih krivičnih djela usmjerenih protiv LGBT osoba su:

- *povreda ravnopravnosti čovjeka i građana_ke;*
- *protivpravno lišavanje slobode;*
- *nedozvoljeno korištenje ličnih podataka;*
- *nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata;*
- *mučenje i svaki drugi oblik surovog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja;*
- *ubistvo;*
- *laka/teška tjelesna povreda;*
- *narušavanje nepovredivosti doma;*
- *sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja;*
- *nasilje u porodici.*

Zločin iz mržnje (tj krivična djela motivisana predrasudom) su regulisana sljedećim zakonima - Krivični zakon Bosne i Hercegovine, krivičnim zakonima oba entiteta i Krivičnim zakonom Brčko distrikta, te zakonima o krivičnom postupku oba entiteta i Brčko distrikta. Detalje tih zakona možete pogledati na strani 54.

6. JAVNA OKUPLJANJA, JAVNI DOGAĐAJI I SLOBODA UDRUŽIVANJA

Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet.

Svako može formirati, bez diskriminacije, udruženja na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, i udruženja koja zagovaraju prava osoba različite seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao i biti dio sindikata, političke stranke ili drugog udruženja.

Za LGBT osobe se u sferi javnih dešavanja uglavnom veže samo parada ponosa. Međutim, postoji niz kulturnih i umjetničkih dešavanja koja se bave LGBT temama kao što su izložbe, promocije knjiga, projekcije filmova itd.

Sarajevski otvoreni centar je u 2011. i 2012. godini organizovao filmski ciklus „Sex, Pop & Politics“ u okviru kojeg je prikazan niz filmova koji propituju heteronormativnosti. Projekcije filmova su održavane u više gradova – Sarajevo, Mostar, Banja Luka i Zenica.

Flajer najave za Sex, pop and politics

Od 15. do 17. marta 2013. godine održan je festival queer filma Merlinka, koji je po prvi put, za četiri godine svog postojanja, gostovao negdje izvan Beograda. Publika je mogla vidjeti ukupno 16 kratkometražnih i dugometražnih filmova, te prisustvovati diskusiji o temi LGBT aktivizma u Srbiji sa gošćom i gostom Aleksandrom Gavrilović (Labris, Beograd) i Predragom Azdejkovićem (GLIC, Beograd). Ovo je bio prvi put da je u Sarajevu uspješno organiziran višednevni program posvećen isključivo pravima i umjetnosti LGBT osoba.

Plakat najave za Merlinku u Sarajevu

Državna vlast može da ograniči pravo na slobodu okupljanja i udruživanja, ali samo ako tijelo državne vlasti može pokazati da takva akcija ima odgovarajuću osnovu u zakonu, te da je takva zabrana neophodna da bi se:

- zaštitila nacionalna sigurnost ili javna sigurnost;
- spriječio nered;
- zaštitilo zdravlje ili moral;
- zaštitila prava i sloboda drugih ljudi.

Međutim, relevantni javni organ mora pokazati da je ograničenje srazmjerno, drugim riječima, ograničenje ne smije biti veće nego što je potrebno i prikladno datim okolnostima. Ovo pravo podrazumijeva i obavezu države da poduzeme sve potrebne zakonodavne, upravne i druge mjere kako bi se osiguralo pravo na mirno organiziranje i okupljanje

u vezi zagovaranja pitanja seksualne orijentacije i rodnog identiteta, bez diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Obuhvata i obavezu da se pojmovi javnog reda, javnog morala, javnog zdravlja i javne sigurnosti ne zloupotrebljavaju da bi se uskratilo pravo na ostvarenje slobode mišljenja i izražavanja misli pojedinaca_ki ili grupe na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Državni organi ni pod kojim okolnostima ne smiju otežati ostvarivanje prava na mirno okupljanje i udruživanje na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, te su dužni osigurati da policija i drugi sigurnosni organi štite protiv nasilja ili uznemiravanja osobe koje ostvaruju pravo na javno okupljanje.

Ustavni sud Republike Srbije donio je prvo u decembru 2011. godine odluku da je zabrana Parade ponosa 2009. godine bila protivustavna i u toj odluci je konstatovao da je rješenjem MUP-a, kojim se organizatorima nalagala promjena mjesta održavanja Parade 2009, prekršen član 54. Ustava Srbije; a zatim je u aprilu 2013. Ustavni sud utvrdio da je Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranom "Parade ponosa" 2011. godine prekršilo Ustav, i pozvao se i na praksu Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima zabrane Prajda u drugim zemljama. Podnosiocu ustavne žalbe, Udruženju "Parada ponosa Beograd", Ustavni sud je dosudio i 500 eura na ime nematerijalne štete.

Parada ponosa (prajd)

Ponoćni prajd u Beogradu 2013.

Parada ponosa predstavlja samo jedan vid primjene prava na slobodno okupljanje. Ona ne ugrožava ničija prava i predstavlja legitiman i legalan vid borbe onih koji su ugroženi i koji se bore protiv sopstvene diskriminacije u društvu.

Neodobravanje i neslaganje s nečijom seksualnom orijentacijom i rod-nim identitetom ne smije i ne može biti izgovor niti povod za ugrožava-nje ljudskih prava i sloboda pojedinaca_ki koje su kao takve propisane zakonom. Ovakvo okupljanje prije svega ima politički značaj. Koristi se elementarno pravo, zagarantovano Ustavom BiH, na slobodno okupljanje i protest. Za cilj ima da naglasi da je diskriminacija i kršenje ljudskih prava LGBT osoba i dalje prisutno, te da diže svijest javnosti o kršenjima ljud-skih prava s kojima se LGBT osobe svakodnevno susreću, tražeći njihovo ukidanje, i predstavlja dio procesa borbe za ravnopravnost LGBT osoba.

U BiH još uvijek nije organizovana parada ponosa, jer za sličan doga-đaj još uvijek nisu stvoreni uslovi, što je uvjetovano nivoom netolerancije koji postoji u društvu, i nepostojanjem volje državnih institucija da ova-kvo okupljanje podrže i obezbijede njegovo održavanje.

Na paradu ponosa se često gleda kao na nešto što remeti javni red i mir, te dovodi do mogućih nereda i nasilja. Međutim, to ne bi trebao biti razlog zabrane održavanja protesta najavljenih u skladu sa zakonom, kojima se traži zaštita i diže svijest javnosti o svakodnevnoj diskriminaciji i kršenju ljudskih prava LGBT osoba. Prije svega, zakonom su također propisana pravila i ograničenja u javnom ponašanju, čega se organiza-tori_ce moraju pridržavati, kao i obaveza državnih institucija da pruže zaštitu učesnicima_cama ovakvih protesta u korištenju njihovog ustavno zagarantovanog prava. Javno ispoljavanje svoje seksualne orijentacije i rodnog identiteta (javno ispoljavanje nježnosti, nošenje garderobe roda kojeg žele, itd) koje svakodnevno viđamo kod heteroseksualnih i cisrod-nih osoba u javnosti, dio je uobičajene kulture javnog ponašanja i ne po-stoji nikakav društveni i zakonski opravdan razlog koji bi zabranio da se tako ponašaju i homoseksualne osobe. Naprotiv, ono što je neopravdano i nezakonito jeste sprječavanje LGBT osoba da slobodno ispoljavaju svo-ju seksualnu orijentaciju i rodni identitet, umjesto da ga kriju i potiskuju zbog netolerancije društva kojoj su izloženi_e, a koja često u takvim slu-čajevima počinje verbalnim vrijeđanjem i završava se fizičkom agresijom.

Apsolutna bezbjednost ne može biti garantovana ni na jednom javnom događaju, pa tako ni na ovakvoj manifestaciji ili okupljanjima sličnog tipa kao što su protesti, koncerti i slično. Na kraju, same osobe koje dolaze preuzimaju dio odgovornosti za svoju bezbjednost, znajući da je u pitanju rizičan skup. Međutim, obaveza je organizatora_ica koji_e su svjesni_e toga, da u saradnji sa policijom i privatnim obezbjeđenjem, učine sve što je u njihovoj moći da obezbjeđenje bude maksimalno i da niko ne bude povrijeđen. Bezbjednost učesnika_ca na svim LGBT manifestacijama je svakako na prvom mjestu, zbog čega je od izuzetne važnosti saradnja policije sa LGBT organizacijama, kao i samo razumijevanje LGBT osoba i problema sa kojima se oni susreću.

7. KRIVIČNA DJELA KOJA NAJČEŠĆE POGAĐAJU LGBT OSOBE

Zaštita koja se pruža žrtvama ovih krivičnih djela, primjenjuje se i dostupna je svim osobama bez diskriminacije na bilo kojem osnovu, pa tako i na LGBT osobama.

Laka tjelesna povreda je krivično djelo koje je osoba počinila ako je tjelesno povrijedila ili ako je narušila zdravlje (modrice, ogrebotine, hematomi, istegnuća, prelom kosti i sl.) LGBT osobe. Za ovo krivično djelo predviđeno je da se počinitelj_ka kazni novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine (KZ FBiH i KZ BD), odnosno, kaznit će se novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine (KZ RS).

Teška tjelesna povreda je krivično djelo koje je osoba počinila ukoliko je teško tjelesno povrijedila ili ozbiljno narušila zdravlje LGBT osobe. Za ovo krivično djelo predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina (KZ FBiH, KZ RS i KZ BD).

Ucjena je krivično djelo koje je osoba počinila ako je, s ciljem da sebi ili drugome pribavi protupravnu imovinsku korist, zaprijetila da će otkriti spolnu orijentaciju ili rodni identitet LGBT osobe i time je prisilila da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine. Kazna za ovo krivično djelo je kazna zatvora od tri mjeseca do pet godina (KZ FBiH, KZ RS i KZ BD).

Silovanje je krivično djelo koje je osoba počinila ako je upotrebom sile ili prijetnje da će napasti na njen život ili tijelo, ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, prisilila LGBT osobu na spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju. Počinitelj_ka se kažnjava kaznom zatvora od jedne do deset godina (KZ FBiH, KZ RS i KZ BD). Ako je silovanje počinjeno na posebno okrutan ili posebno ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi počinjeno više spolnih odnosa, ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počinitelja_ki, kaznit će se kaznom zatvora od od tri do petnaest godina. Ako je navedenim krivičnim djelom prouzrokovana smrt silovane osobe ili teške tjelesne ozlijede ili joj je zdravlje teško narušeno ili je silovana ženska osoba ostala trudna, počinitelj_ka će se kazniti kaznom zatvora od najmanje tri godine. Ako je zbog toga što je počinjeno silovanje na posebno okrutan ili posebno ponižavajući način,

ili ako je zbog toga što je istom prilikom prema istoj žrtvi počinjeno više spolnih odnosa, ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počiniteља_ki, prouzročena smrt silovane osobe, ili je teško tjelesno ozlijeđena, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina.

Prisila na spolni odnos je krivično djelo koje je osoba počinila ako je prisilila LGBT osobu na spolni odnos, ili s njim izjednačenu spolnu radnju, ozbiljnom prijetnjom nekim teškim zlom. Počinitelj_ka će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina (KZ BD i KZ FBiH).

Spolni odnos zloupotrebom položaja je krivično djelo koje je osoba počinila ako je zloupotrebom svog položaja navela LGBT osobu na spolni odnos, ili s njim izjednačenu spolnu radnju, dok se žrtva, zbog teškog imovinskog, porodičnog, društvenog, zdravstvenog ili drugog stanja ili teških prilika, nalazi prema počinitelju u odnosu zavisnosti, počinitelj_ka će se kazniti kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine (KZ FBiH). Ako nastavnik_ca, odgojitelj_ica, roditelj, posvojitelj_ica, skrbnik_ca, očuh, maćeha ili druga osoba koja iskorištava svoj položaj ili odnos prema maloljetnoj osobi koja joj je povjerena radi učenja, odgoja, čuvanja ili njege, izvrši nad maloljetnom osobom spolni odnos ili s njim_njom izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina (KZ FBiH, KZRS i KZ BD).

Bludne radnje predstavljaju krivično djelo koje nije spolni odnos, ni s njime izjednačena spolna radnja, već neki oblik zadovoljenja pohote počinitelja_ke kojim se ne ostvaruje biće krivičnih djela kao što su silovanje, spolni odnos sa nemoćnom osobom, prisila na spolni odnos, spolni odnos zloupotrebom položaja i spolni odnos sa djetetom. Predviđena kazna za to inkriminirano djelo jeste kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine (KZ FBiH i KZBD).

Povreda prava na rad i drugih prava iz rada je krivično djelo koje je poslodavac_ka počinio_la ako je, zbog spolne orijentacije ili rodnog identiteta LGBT osobe, uskratio_la ili ograničio_la pravo na rad, slobodu rada, dostupnost radnog mjesta i dužnosti pod jednakim uslovima, pravo na zaradu, prava iz socijalnog ili penzionog osiguranja, ili druga prava iz rada koja su utvrđena zakonom ili kolektivnim ugovorom. Kazna za ovo krivično djelo je novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine (KZ RS, KZ BD i KZ FBiH).

Nedozvoljena upotreba ličnih podataka je krivično djelo koje je

osoba počinila ako je protivno uvjetima određenim u zakonu, prikupljala, obrađivala ili koristila lične podatke LGBT osobe, ili je iste podatke koristila suprotno zakonom dopuštenoj svrhi njihovog korištenja, za koji će se kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do šest mjeseci (KZ FBiH i KZ BD), novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine (KZ RS).

Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina je krivično djelo koje je počinjeno ukoliko neko na osnovu razlike u rasi, boji kože, narodnosnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena međunarodnim ugovorom, Ustavom FBiH, BiH i RS, zakonom, drugim propisom ili općim aktom u Federaciji BiH i RS-u, ili ko na osnovu takve razlike ili pripadnosti ili kojeg drugog položaja daje pojedincima_kama neopravdane povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina (KZ FBiH i KZ BD), odnosno kaznit će se zatvorom do tri godine (KZ RS). Službena ili odgovorna osoba koja učini ovo krivično kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina (KZ FBiH i KZ BD), odnosno, kaznit će se zatvorom od šest mjeseci do pet godina (KZ RS).

Zlostavljanje u obavljanju službe je krivično djelo koje počinu službena osoba ukoliko u obavljanju službe zlostavlja, nanosi teže tjelesne ili duševne patnje, zastrašuje ili vrijeđa drugu osobu. Sankcija za ovo krivično djelo je kazna zatvora od tri mjeseca do pet godina (KZ FBiH i KZ BD).

Ubistvo je krivično djelo za koje će se počinitelj_ka kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina ukoliko drugu osobu usmrti (KZ FBiH i KZ BD). Ko drugog usmrti na okrutan ili podmukao način, pri bezobzirnom nasilničkom ponašanju ili iz rasnih, narodnosnih ili vjerskih pobuda, koristoljublja, ili radi učinjenja ili prikrivanja drugog krivičnog djela, iz bezobzirnne osvete ili iz drugih niskih pobuda, kaznit će se kaznom zatvora od deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora (KZ FBiH, KZ BD i KZ RS).

Protupravno lišenje slobode je krivično djelo koje je osoba počinila ako drugu osobu protupravno zatvori, drži zatvorenu ili je na drugi način liši slobode kretanja, za koje će se kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine (KZ FBiH i KZ BD), odnosno novčanom kaznom ili

zatvorom do jedne godine (KZ RS).

Sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja je krivično djelo koje je osoba počinila ako je uskratila ili omela pravo na javno okupljanje LGBT osobe, za koje će se kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine (KZ FBiH i KZ BD), odnosno, kaznit će se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine (KZ RS). Ukoliko je službena osoba počinila krivično djelo zloupotrebom svoga položaja ili ovlaštenja, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina (KZ FBiH i KZ BD).

Nasilje u porodici je krivično djelo koje može da počini član porodice LGBT osobe, ukoliko prema njoj primjeni nasilje, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrozi njeno spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje. Za ovo krivično djelo počinitelj_ka će se kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine (KZ RS), odnosno, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine (KZ FBiH i KZ BD).

Nijedno od ovih krivičnih djela ne odnosi se isključivo na LGBT osobe, već im nudi indirektnu zaštitu na isti način na koji se štite svi građani_ke BiH.

8. KAKO POSTUPATI SA LGBT OSOBAMA ŽRTVAMA KRIVIČNOG DJELA

Policijski_a službenik_ca je dužan_na da postupa sa LGBT osobama sa poštovanjem i bez diskriminacije. Vršenje diskriminacije pri izvršavanju dužnosti po bilo kojem osnovu, smatra se težom povredom službene dužnosti i zabranjeno je zakonima o policijskim službenicima_cama BiH, oba entiteta i Brčko distrikta.

Da bi prepoznali_e da li je krivično djelo izvršeno zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta osobe, potrebno je provjeriti:

- *da li žrtva krivičnog djela smatra da je djelo motivisano homofobijom, bifobijom, transfobijom ili mržnjom zasnovanom na rodnom identitetu ili seksualnoj orijentaciji i zašto;*
- *da li je počinitelj_ka koristio_la govor mržnje ili simbole koji izražavaju homofobiju, bifobiju, transfobiju ili mržnju prema LGBT osobama;*
- *da li je izvršenje krivičnog djela bilo naročito brutalno zbog toga što je usmjereno prema LGBT osobama;*
- *da li je krivično djelo izvršeno u blizini područja, lokala ili drugog mjesta gdje se okupljaju LGBT osobe;*
- *da li je izvršeno krivično djelo usmjereno protiv LGBT osobe ili protiv osobe za koju je pretpostavljeno da pripada ovoj grupi;*
- *da li bi krivično djelo uopšte bilo počinjeno da počinitelj_ka nije smatrao_la da je žrtva LGBT osoba.*

Žrtvama, osumnjičenima i svjedocima_kinjama ovakvih krivičnih djela treba otvoreno postavljati pitanja o njihovoj percepciji motiva krivičnog djela.

Osobama koje su bile žrtve krivičnog djela treba obezbijediti zaštitu privatnosti i osigurati odnos povjerenja koji će se održati tokom cijelog postupka na način da se:

- *prema toj osobi postupa obzirno, sa razumijevanjem i da se ostavi vremena kako bi se osoba smirila nakon pretrpljenog krivičnog djela;*
- *obezbjedi pristup odgovarajućoj medicinskoj ustanovi i obezbijedi medicinska pomoć ukoliko je potrebna;*

- *izjava uzima u sigurnom i ohrabrujućem okruženju;*
- *ne dozvoli ometanje od strane trećih osoba ili dozvoli trećim licima da prisustvuju davanju izjave;*
- *ohrabri osoba da govori slobodno;*
- *izrazi briga za sigurnost te osobe;*
- *dozvoli osobi da izrazi vlastitu zabrinutost ili strah;*
- *posebnu pažnju i dodatnu brigu treba posvetiti maloljetnim žrtvama.*

Da bi se taj odnos povjerenja nastavio i u budućnosti, policijsko osoblje bi trebalo u nastavku istrage obavještavati LGBT osobu ili osobe tj. žrtvu ili žrtve krivičnog djela o preduzetim mjerama i napretku u rješavanju nasilja.

Policija mora biti u stanju prepoznati krivična djela motivisana predrasudom, kako bi efikasno provela istragu i prikupila podatke. Prilikom saslušavanja počinitelja, potrebno je istražiti motiv – mnogi_e počinitelji otvoreno priznaju motiv, s obzirom na to da smatraju kako je njihovo ponašanje opravdano i kako ga odobrava zajednica.

Prikupljanje podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje ključno je sredstvo za primjenu zakona. Ono omogućava organima vlasti da prepoznaju mjesta na kojima veća zaštita može biti neophodna kako bi se u budućnosti spriječila krivična djela, kao i da prepoznaju kojim je zajednicama i na koji način potrebno pružiti dodatnu podršku. Prikupljanje podataka osigurava kvalitetnije obavještajne podatke i omogućava odgovarajuću podjelu resursa.

Policija može ponuditi i uspostavljanje podrške sa Sarajevskim otvorenim centrom, nezavisnom, nestranačkom i neprofitnom organizacijom koja zagovara za ženska i prava LGBT osoba kroz politike jednakosti.

9. ZAKONSKI OKVIR

9.1. ZABRANA DISKRIMINACIJE

Ustav Bosne i Hercegovine³

Ustav Bosne i Hercegovine je najviši pravni akt u državi kojeg su dužni primjenjivati državni i svi niži nivoi vlasti. Sastavne dijelove Ustava Bosne i Hercegovine čine sam tekst ustava, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima i 15 međunarodnih konvencija. Sve se one mogu smatrati dijelom Ustava Bosne i Hercegovine i trebaju se direktno primjenjivati prilikom donošenja zakona, odluka, rješenja i presuda.

Katalog prava

Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:

- a) Pravo na život.
- b) Pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni.
- c) Pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu.
- d) Pravo na ličnu slobodu i sigurnost.
- e) Pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom.
- f) Pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku.
- g) Slobodu misli, savjesti i vjere.
- h) Slobodu izražavanja.
- i) Slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima.
- j) Pravo na brak i zasnivanje porodice.
- k) Pravo na imovinu.
- l) Pravo na obrazovanje.
- m) Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.

³ Tekst Ustava se može naći na: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine⁴

Bosna i Hercegovina je 2009. godine donijela Zakon o zabrani diskriminacije kao drugi sistemski zakon koji pokriva oblast zabrane diskriminacije, ne samo na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije, već i široki spektar drugih zabranjenih osnova kao što su, na primjer, rasa, boja kože, jezik, vjera, etnička pripadnost i sl. Posebno je značajna činjenica da je ovo prvi zakon koji, pored spola i spolne/seksaulne orijentacije uvodi i spolno/seksualno izražavanje. Ovaj pravni standard se može prevesti i kao zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta. Dakle, konačno je jednim sistemskim zakonom zatvoren krug zabranjenih osnova diskriminacije koji u cjelosti obuhvata i pripadnike_ *ce* LGBT populacije. Također, i ovaj Zakon predviđa obavezu usklađivanja zakona i drugih propisa u roku od godine dana od njegovog stupanja na snagu.

Član 2 (Diskriminacija)

- (1) Diskriminacijom, u smislu ovog zakona, smatraće se svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, *polnog izražavanja ili orijentacije*, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem

4 Zakon o zabrani diskriminacije se može naći na: <http://www.zapравicnoobrazovanje.ba/Dokumenti//Zakoni%20i%20konvencije/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20Sl%20%20glasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf>

licu onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i slobode u svim oblastima javnog života.

- (2) Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, kako u javnom tako i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja, obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga.

Zakon o ravnopravnosti spolova⁵

Član 2

- (1) Osobe muškog i ženskog spola su ravnopravne.
- (2) Puna ravnopravnost spolova garantira se u svim oblastima društva, uključujući ali ne ograničavajući se na oblasti obrazovanja, ekonomije, zapošljavanja i rada, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima, bez obzira na bračno i porodično stanje.
- (3) Diskriminacija na osnovu spola i spolne orijentacije zabranjena je.
- (4) Diskriminacijom se ne smatra uvođenje, donošenje i provođenje privremenih posebnih mjera s ciljem otklanjanja postojeće neravnopravnosti, promoviranja jednakosti i zaštite ravnopravnosti spolova.
- (5) Diskriminacijom po osnovu spola ne smatra se norma, kriterij ili praksa koju je moguće objektivno opravdati postizanjem zakonitog cilja, proporcionalnog poduzetim nužnim i opravdanim mjerama.

Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine⁶

Član 6

Lice koje traži zaposlenje kod poslodavca, kao i zaposlenik, ne može biti diskriminirano zbog rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja ili opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla,

5 Zakon o ravnopravnosti spolova se može naći na: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf

6 Zakon o radu u institucijama BiH se može naći na: http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/?id=1109

seksualne orijentacije, imovnog stanja, rođenja ili kakve druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, tjelesnih poteškoća ili na osnovu kojeg drugog razloga suprotnog osnovnim ljudskim pravima i slobodama utvrđenim Ustavom Bosne i Hercegovine i zakonom.

Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁷

Članak 4

- (1) Prema osobi koja traži zaposlenje, kao i prema osobi koja je zaposlena, ne smije se vršiti diskriminacija na osnovi rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, *seksualnog opredjeljenja*, rođenja ili neke druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, te tjelesnih ili duševnih oštećenja u pogledu angažiranja, poduke, unapređenja, uvjeta zapošljavanja, prestanka ugovora o radu ili drugih pitanja koja proistječu iz radnog odnosa.

9.2. REGULACIJA GOVORA MRŽNJE

Govor mržnje je u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine reguliran Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine (član 363.) i Krivičnim zakonom Brčko Distrikta (član 357.) u sklopu krivičnog djela *Neovlašteno posjedovanje ili ugrožavanje javnoga reda putem radio ili televizijske stanice*, koje ima isti naziv i jednako je regulirano u oba zakona.

S obzirom da mediji imaju ključnu ulogu u reguliranju govora mržnje, njega regulišu i Regulatorna agencija za komunikacije, koja je nadležna za elektronske medije, i Vijeće za štampu u BiH, koje je samoregulatorno tijelo štampanih medija u Bosni i Hercegovini, svojim profesionalno etičkim kodeksima, pa se tako govor mržnje u medijima reguliše Kodeksom o emitiranju RTV programa i Kodeksom za štampu.

Međutim, ove regulacije i zabrane odnose se na medije, njihov sadržaj i novinare_ke. Govor mržnje koji ispoljavaju pojedinci_ke može se podvesti pod krivično djelo *izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje razdora ili netrpeljivosti* koje je propisano krivičnim zakonima FBiH,

⁷ Zakon o radu Brčko distrikta se može naći na: <http://www.skupstinabd.ba/zakoni/158/h/Zakon%20o%20radu%20Brcko%20distrikta-preciscen-H.pdf>

Republike Srpske i Brčko distrikta, te pod *podsticanje na diskriminaciju* koje je zabranjeno Zakonom o zabrani diskriminacije i definisano kao „svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje“.

Zakonska regulacija govora mržnje

a.) Zakon o zabrani diskriminacije BiH

Član 4. - Ostali oblici diskriminacije

(6) Podsticanje na diskriminaciju je svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje i zabranjeno je.

b.) Krivični zakon Federacije BiH⁸

Član 163. - Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti

- (1) Ko javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Ko krivično djelo iz stava 1. ovog člana učini prisilom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi narodnosnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih simbola, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- (3) Kaznom iz stava 2. ovog člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1. ovog članaučini zloupotrebom položaja ili ovlašćenja, ili ako je zbog tog djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Federaciji.
- (4) Ko krivično djelo iz stava 2. ovog člana učini zloupotrebom položaja ili ovlasti, ili ako je zbog tog djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Federaciji, kaznit će kaznom zatvora od jedne do deset godina.

Član 363. - Neovlašćeno posjedovanje ili ugrožavanje javnog reda putem radio ili televizijske stanice

⁸ Krivični zakon FBiH možete naći na: http://www.oss.ba/dokumenti/Krivicni_zakon_FBiH.pdf

- (1) Ko protivno propisima o sustavu veza posjeduje radio ili televizijsku stanicu ili radio i televizijsku stanicu koristi bez propisanog odobrenja, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Ko grubo kršeći standarde profesionalnog ponašanja medija i novinara, koristi huškački ili govor mržnje ili govor koji očito poziva ili potiče na nasilje, narodnosne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnog reda ili mira, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

c.) Krivični zakon Republike Srpske⁹

Član 390. - Izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje razdora ili netrpeljivosti

- (1) Ko izaziva ili raspaljuje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost, ili širi ideje o superiornosti jedne rase ili naroda nad drugim, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine.
- (2) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, učinilac će se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (3) Ako je usljed djela iz st. 1. i 2. ovog člana došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život naroda i ostalih koji žive u Republici Srpskoj, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.
- (4) Materijal i predmeti koji nose poruke iz stava 1. ovog člana, kao i sredstva za njihovu izradu, razmnožavanje ili rasturanje, oduzeće se.

d.) Krivični zakon Brčko distrikta¹⁰

Član 160 - Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti

- (1) Ko javno izaziva ili raspaljuje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju,

9 Krivični zakon RS-a možete naći na: http://univerzitetpim.com/wp-content/uploads/2013/03/Krivicni-zakon_RS.pdf

10 Krivični zakon Brčko distrikta možete naći na: <http://www.skupstinabd.ba/zakoni/169/Krivicni%20zakon%20bdbih-preciscen-47-11-B.pdf>

razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Brčko Distriktu, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

- (2) Ko krivično djelo iz stava 1 ovoga člana učini prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- (3) Kaznom iz stava 2 ovoga člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1 ovoga člana učini zloupotrebom položaja ili ovlaštenja, ili ako je zbog tog djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Brčko Distriktu, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

Član 357. - Neovlašteno posjedovanje ili ugrožavanje javnoga reda putem radio ili televizijske stanice

- (1) Ko protivno propisima o sistemu veza posjeduje radio ili televizijsku stanicu ili radio i televizijsku stanicu koristi bez propisanoga odobrenja, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Ko grubo, kršeći standarde profesionalnoga ponašanja medija i novinara, koristi huškački ili govor mržnje ili govor koji očito poziva ili potiče na nasilje, narodne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnoga reda ili mira, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine

Kodeks o emitovanju radiotelevizijskog programa¹¹ (Regulatorna agencija za komunikacije)

Član 2. - Definicije

4. Jezik mržnje - jezik/govor koji ima namjeru da ponizi, zastraši ili podstakne na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe na osnovu

¹¹ Kodeks o emitovanju RTV programa možete naći na: <https://www.parlament.ba/press/default.aspx?id=19274&langTag=bs-BA&pril=b>

njihovog spola, rase, dobi, nacionalnosti, seksualnog opredjeljenja, hendikepiranosti, moralnih ili političkih ubjeđenja, socijalno-ekonomskog statusa ili profesije.

Član 4 - Jezik mržnje

1. Radio i televizijske kuće neće emitirati materijal koji svojim sadržajem i tonom:
 - a) prenosi jasan i neposredan rizik od podsticanja etničke ili vjerske mržnje između zajednica u Bosni i Hercegovini, ili koji može biti protumačen u smislu poticanja na nasilje, nered i nemire, ili koji bi mogao izazvati ili podsticati kriminal ili kriminalne radnje.
 - b) prenosi jasan i neposredan rizik od uzrokovanja negativnih posljedica koje uključuju ali se ne ograničavaju na smrt, povrede, štetu nanesenu imovini ili drugu vrstu nasilja, ili skretanje policijskih aktivnosti i medicinskih usluga ili aktivnosti drugih službi za održavanje javnog reda sa njihovih uobičajenih dužnosti.
2. Programski sadržaji elektronskih medija neće biti usmjereni na kršenje zajamčenih sloboda i prava čovjeka i građanina ili izazivanje nacionalne, rasne i vjerske netrpeljivosti ili mržnje.
3. U programima elektronskih medija neće se emitovati programski sadržaji kojim se pripadnost etničkoj grupi, pol ili seksualna opredijeljenost potenciraju kao oblik diskriminacije prema navedenim kategorijama.
4. Elektronski mediji će izbjegavati korišćenje uvredljivih termina koji bi se mogli povezati sa određenom društvenom grupom.
5. Emitovanje programskih sadržaja u kojima se upotrebljavaju termini iz stavova 1. - 4. ovog člana, dozvoljeno je isključivo ukoliko su dio naučnog, autorskog ili dokumentarnog rada i/ili predstavljaju dio objektivnog novinarskog izvještaja i objavljeni su bez namjere da se podstiču radnje navedne u gornjim stavkama, odnosno sa namjerom da se kritički ukaže na takve radnje.

Kodeks za štampu i online medije¹²

(Vijeće za štampu)

Član 3 - Huškanje

Novinari će u svakom trenutku biti svjesni opasnosti koja se javlja kada mediji govorom mržnje podstiču diskriminaciju i netoleranciju. Imajući u vidu takvu opasnost, novinari će dati sve od sebe kako ne bi huškali i/ili podsticali mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, pola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja. Novinari neće ni pod kakvim okolnostima podsticati krivična djela ili nasilje.

Član 4 - Diskriminacija

Novinari moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje.

Aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, pol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje će biti napravljene samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojemu se izvještava.

Član 4a - Ravnopravnost polova i poštivanje osobenosti

Novinari će izbjegavati direktne ili indirektne komentare kojima ličnosti stavljaju u neravnopravan položaj ili ih diskriminišu po osnovi njihovog pola, roda, polnog identiteta, rodnoga identiteta, rodnoga izražavanja i/ili seksualne orijentacije.

9.3. KRIVIČNA DJELA I ZLOČIN IZ MRŽNJE

Krivičnopravna zaštita LGBT osoba u BiH regulisana je Krivičnim zakonom BiH, krivičnim zakonima entiteta i Krivičnim zakonom Brčko distrikta i zakonima o krivičnom postupku oba entiteta i Brčko distrikta.

¹² Kodeks Vijeća za štampu možete naći na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

U Bosni i Hercegovini, krivičnopravna zaštita LGBT osoba uglavnom se ostvaruje indirektno, jer se mogućnost krivičnog sankcionisanja nekog djela veže za njegovu posljedicu (otuđenje ili uništenje imovine, tjelesna povreda, smrt), bez obzira da li je krivično djelo direktno izazvano ili motivisano seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom žrtve.

Krivična djela koja najčešće pogađaju LGBT osobe

Na strani 39. se nalazi detaljniji pregled djela koja najčešće pogađaju LGBT osobe. Ovdje je prikazana zakonska regulativa po Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, Krivičnom zakonu Republike Srpske i Krivičnom zakonu Brčko distrikta.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine

XVI- GLAVA ŠESNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV ŽIVOTA I TIJELA

Član 166.

Ubistvo

Član 172.

Teška tjelesna ozljeda

Član 173.

Laka tjelesna ozljeda

XVII - GLAVA SEDAMNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV SLOBODE I PRAVA

ČOVJEKA I GRAĐANINA

Član 177.

Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina

Član 179.

Protupravno lišenje slobode

Član 182.

Zlostavljanje u obavljanju službe

Član 190.

Sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja

Član 193.

Nedozvoljeno korišćenje ličnih podataka

XIX- GLAVA DEVETNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV SPOLNE SLOBODE I MORALA

Član 203.

Silovanje

Član 205.

Spolni odnošaj zloupotrebom položaja

Član 206.

Prinuda na spolni odnošaj

Član 208.

Bludne radnje

XX - GLAVA DVADESETA

KRIVIČNA DJELA PROTIV BRAKA, PORODICE I MLADEŽI

Član 222.

Nasilje u porodici

XXIV- GLAVA DVADESET ČETVRTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV RADNIH ODNOSA

Član 279.

Povreda ravnopravnosti u zapošljavanju

Član 280.

Povreda prava iz radnog odnosa

Član 282.

Povreda prava iz socijalnog osiguranja

XXV- GLAVA DVADESET PETA
KRIVIČNA DJELA PROTIV IMOVINE

Član 296.

Ucjena

Krivični zakon Republike Srpske

GLAVA ŠESNAESTA
KRIVIČNA DJELA PROTIV ŽIVOTA I TIJELA

Ubistvo

Član 148.

Tjelesna povreda

Član 155.

Teška tjelesna povreda

Član 156.

GLAVA SEDAMNAESTA
KRIVIČNA DJELA PROTIV SLOBODA I PRAVA GRAĐANA

Povreda ravnopravnosti građana

Član 162.

Protivpravno lišenje slobode

Član 166.

Neovlašćeno korišćenje ličnih podataka

Član 176.

Povreda prava na javno okupljanje

Član 183.

GLAVA DEVETNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV POLNOG INTEGRITETA

Silovanje

Član 193.

Obljuba zloupotrebom položaja

Član 196.

GLAVA DVADESETA

KRIVIČNA DJELA PROTIV BRAKA I PORODICE

Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici

Član 208.

GLAVA DVADESET DRUGA

KRIVIČNA DJELA PROTIV PRAVA IZ RADNIH ODNOSA I SOCIJALNOG OSIGURANJA

Povreda osnovnih prava radnika

Član 226.

Povreda prava iz socijalnog osiguranja

Član 228.

GLAVA DVADESET TREĆA

KRIVIČNA PRAVA PROTIV IMOVINE

Ucjena

Član 243.

Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

XVI. GLAVA ŠESNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV ŽIVOTA I TIJELA

Ubistvo

Član 163

Teška tjelesna ozljeda

Član 169

Laka tjelesna ozljeda

Član 170

XVII. GLAVA SEDAMNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV SLOBODE I PRAVA ČOVJEKA I
GRAĐANINA

Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina

Član 174

Protivpravno oduzimanje slobode

Član 176

Zlostavljanje u obavljanju službe

Član 179

Sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja

Član 187

Nedozvoljeno korištenje ličnih podataka

Član 190

XIX. GLAVA DEVETNAESTA

KRIVIČNA DJELA PROTIV SPOLNE SLOBODE I MORALA

Silovanje
Član 200

Spolni odnos zloupotrebom položaja
Član 202

Prinuda na spolni odnos
Član 203

Bludne radnje
Član 205

XX. GLAVA DVADESETA KRIVIČNA DJELA PROTIV BRAKA, PORODICE I OMLADINE

Nasilje u porodici
Član 218

XIXIV. GLAVA DVADESET I ČETVRTA KRIVIČNA DJELA PROTIV RADNIH ODNOSA

Povreda ravnopravnosti u zapošljavanju
Član 273

Povreda prava iz radnog odnosa
Član 274

Povreda prava iz socijalnog osiguranja
Član 276

XXV. GLAVA DVADESET I PETA KRIVIČNA DJELA PROTIV IMOVINE

Ucjena
Član 290

Zločin iz mržnje (krivično djelo počinjeno iz predrasude)

Krivično djelo počinjeno iz mržnje kao zasebno krivično djelo ne postoji u zakonodavstvu BiH, međutim, u krivičnim zakonima Republike Srpske i Brčko distrikta su 2010. godine uvedene određene izmjene i dopune kojima je motivisanost mržnjom kao otežavajuća okolnost dodata pojedinim krivičnim djelima, kao što su teško ubistvo, silovanje, teške tjelesne povrede, teška krađa, razbojništvo, razbojnička krađa, oštećenje tuđe stvari, izazivanje opasnosti i ugrožavanje bezbjednosti ljudi i imovine. Sama mržnja je definisana kao pobuda za činjenje krivičnog djela, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina. Umjesto *seksualne orijentacije* u ovim zakonima je korišten pojam *spolna orijentacija*, a *rodni identitet* uopšte nije uključen u ovu definiciju, ali se u svakom konkretnom slučaju *rodni identitet* može podvesti pod pojam *druge osobine* ili podvesti pod ekstenzivno tumačenje pojma *spol*. I Krivični zakon Republike Srpske i Krivični zakon Brčko Distrikta propisuju da će i u slučajevima kada je krivično djelo učinjeno iz mržnje, a zakon već ne propisuje teže kažnjavanje za to krivično djelo zbog motivisanosti mržnjom, sud to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odrediti počiniocu veću kaznu. U Federaciji BiH slične izmjene i dopune Krivičnog zakona se tek očekuju.

Novim Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske do kraja godine bi trebao biti izričito uveden zločin iz mržnje kao zasebno krivično djelo koje podrazumijeva bilo koje, Krivičnim zakonom Republike Srpske, propisano krivično djelo motivisano predrasudom prema određenoj osobi ili grupi osoba.

a) Krivični zakon Republike Srpske

Član 147 - Značenje izraza u ovom Zakonu

Stav 25

Mržnja predstavlja pobudu za činjenje krivičnog djela, propisanog

ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu: stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina.

Član 37 – Opšta pravila o odmjeravanju kazne Stav 3

U slučajevima kada je krivično djelo učinjeno iz mržnje, kako je propisano u članu 147. stav 25. ovog zakona, sud će to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odmjeriti veću kaznu, osim ako zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela.

b) Krivični zakon Brčko distrikta BiH

Član 2 – Osnovni pojmovi

(37) Mržnja predstavlja pobudu za izvršenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.

Član 49 – Opća pravila za odmjeravanje kazne

(2) Okolnost koja je obilježje krivičnog djela ne može se uzeti u obzir i kao otežavajuća okolnost, odnosno olakšavajuća okolnost, izuzev ako prelazi mjeru koja je potrebna za postojanje krivičnog djela ili određenog oblika krivičnog djela ili ako postoje dvije ili više ovakvih okolnosti, a samo jedna je dovoljna za postojanje težeg, odnosno lakšeg oblika krivičnog djela. U slučajevima kad je krivično djelo izvršeno iz mržnje, kako je propisano u članu 2 stavu 37 ovog zakona, sud

će to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odmjeriti veću kaznu, osim ako Zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela.

9.4. PRAVO NA SLOBODU OKUPLJANJA

Ustav BiH

Katalog prava

Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:

- h) Slobodu izražavanja.
- i) Slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima.

Ustav Federacije BiH¹³

Član 2.

Federacija će osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u aktima navedenim u Aneksu. Posebno:

(1) Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju prava na:

- l) osnovne slobode: slobodu govora i štampe; slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja; slobodu religije, uključujući privatno i javno vjeroispovijedanje; slobodu okupljanja; slobodu udruživanja, uključujući slobodu osnivanja i pripadanja sindikatima i slobodu neudruživanja; slobodu na rad.

Ustav Republike Srpske¹⁴

Član 30

Građani imaju pravo na mirno okupljanje i javni protest. Sloboda okupljanja može se zakonom ograničiti samo radi zaštite sigurnosti ljudi i imovine.

¹³ Ustav FBiH možete naći na: http://www.parlamentfbih.gov.ba/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html

¹⁴ Ustav RS-a možete naći na: http://skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf

Statut Brčko distrikta¹⁵

Članak 14 - Sloboda udruživanja

- (1) Svatko ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, uključujući pravo na formiranje političkih, društvenih i drugih organizacija.

¹⁵ Statut BD možete naći na: <http://www.skupstinabd.ba/statut/b/Statut%20Brcko%20distrikta%20BiH%20-%20precisceni%20tekst%202-10%20B.pdf>

IZVORI

Banović, Damir i Vladana Vasić.

Seksualna orijentacija i rodni identitet: Pravo i praksa u BiH.

Sarajevo: Sarajevski Otvoreni Centar, 2013.

Barreiro, Marinha i Vladana Vasić.

Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Europe o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu.

Sarajevo: Sarajevski Otvoreni Centar, 2013.

Barreiro, Marinha, Vladana Vasić i Saša Gavrić.

Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013.

Borba protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini, sa preporukama.

Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, 2012.

Čaušević, Jasmina i Saša Gavrić, ur.

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski Otvoreni Centar, Fondacija Heinrich Boll, 2012.

Matea Popov, ur.

Priručnik o suzbijanju nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike/ce.

Zagreb: Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost, Zagreb, 2011.

Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu.

Varšava: Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), 2010.

Spahić, Aida i Saša Gavrić, ur.

Čitanka LGBT ljudskih prava

2. dopunjeno izdanje

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH, 2012.

LGBT RJEČNIK¹⁶

AKTIVIZAM

Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati socijalne i političke promjene. Aktivistički stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikalan, najčešće se javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koji teže da održe *status quo*.

ASIMILACIJA

Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima_kama i homoseksualcima_kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama, dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promoviraju upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

BIFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama koje provode heteroseksualne (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili homoseksualne osobe.

BIOLOŠKI SPOL

Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

¹⁶ *LGBT rječnik* je nastao zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra. Za dalje čitanje preporučujemo Čaušević J. i Gavrić S. (ur., 2012). *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

BISEKSUALNA OSOBA

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

CISRODNOST

Pojam koji se koristi kako bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju.

CISRODNA OSOBA

Osoba koja se identificira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

COMING OUT

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekom osnovu. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj: spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.

POSREDNA DISKRIMINACIJA

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja neke osobe ili grupe osoba u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druge osobe.

NEPOSREDNA DISKRIMINACIJA

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od neke druge osobe ili grupe osoba u sličnim situacijama.

INSTITUCIONALIZIRANA DISKRIMINACIJA

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili više srednje klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date *grupe*, tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

UZNEMIRAVANJE

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

SPOLNO UZNEMIRAVANJE

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog,

neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva osobe, posebno kada će se time stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

MOBING

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

SEGREGACIJA

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druge osobe na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

DRAG

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom *Glob teatru* kao oznaka za glumce koji su imali ženske uloge (kako ženama nije bilo dozvoljeno da glume u to doba). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerusavanje (otuda fraza *in drag* – prurušen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega upućuje na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju oponašajući žene i time provode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*. Drag-kralj (drag king) je lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca. Drag-kraljica je gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

DRUGA PORODICA

Mreža prijatelja_ica, partnera_ki i bivših partnera_ki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknadila ono što joj je uskraćeno u primarnom okruženju.

GEJ (GAY)

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane *vesele* (*gej*)

žene, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv *homoseksualna osoba*. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz *homoseksualac*, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamijeni riječju *gej*.

GEJ MUŠKARAC

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina *homoseksualac*, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

GENDERFOBIJA

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama – na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

HETEROFBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

HETERONORMATIVNOST

Može se definirati kao pretpostavka da su svi ljudi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda – ono što je nužno ili

nametnuto pojedincima_kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao *pravog muškarca ili pravu ženu*, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

HETEROSEKSIZAM

Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja LGBT osoba.

HETEROSEKSUALNA OSOBA

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama suprotnog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola.

PRINUDNA HETEROSEKSUALNOST

Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Adrienne Rich) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Prema lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagodareći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcionira patrijarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan_a.

HOMOFOBIA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti *bifobija*]). Manifestuje se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što

spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricat će da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

INTERNALIZIRANA HOMOFBIJA

Internalizirana mržnja prema sebi nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferiorne ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

HOMOSEKSUALAC

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Korektniji termini su *gej (muškarac)/gejevi* i *lezbejka*.

SITUACIONA HOMOSEKSUALNOST

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti_ice i učenici_ce istog spola, zatvori, seks sa partnerom_kom istog spola za novac itd.

INTERSEKSUALNA (INTERSPOLNA) OSOBA

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalnim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji su obimno koristili liječnici tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost

(interspolnost) može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih (interspolnih) osoba.

LEZBEJKA

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene. *Lezbejka* je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnim očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gdje je rođena pjesnikinja Sapfo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTTIQ

Skraćenica za *lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe*.

MIZANDRIJA

Mržnja prema muškarcima ili muškom rodu u načelu.

MIZOGINIJA

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

OUT

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

OUTIRATI (AUTIRATI)

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka, biseksualna ili

osoba neke druge seksualne orijentacije. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kada će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u BiH termin *outirati se* također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

PATRIJARHAT

Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

PEDER

U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruća (*faggot*). Riječ peder u nehomoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

POLIAMORIJA

Mnogostruke ljubavne veze, otvorene, nasuprot tradicionalnim vezama. Uslov je da sve osobe u ovim odnosima znaju jedna za drugu i da su ti odnosi zasnovani na konsenzusu.

QUEER

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije

povlašten), postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, bi-seksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili_e su ovu oznaku kao *seksualni disidenti_disidentkinje*. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

QUEER TEORIJA

Škola književne i kulturne kritike, koja se u SAD pojavila početkom osamdesetih godina, duguje svoje intelektualno porijeklo feminističkoj teoriji i francuskim filozofima poput Michela Foucaulta i Jacquesa Derridae. Queer teoretičari_ke analiziraju sve tipove tekstova u cilju razobličjenja temeljnog značenja, distinkcija i odnosa moći u kulturi koja je proizvela tekst. Analize otkrivaju složene kulturne strategije kojima je omogućena regulacija seksualnog ponašanja, što često rezultira represijom i diskriminacijom seksualnih disidenata_kinja koji krše seksualne tabue ili se ne uklapaju u kulturno sankcionisane rodne uloge. Ciljevi queer teoretičara_ki su destabilizacija kulturnih ideja o prirodnosti, normalnosti, seksualnosti i termina hetero- i homoseksualnosti koji su korišteni u svrhu diskriminiranja osoba koje se nisu saobražavale zapadnom idealu monogamnog heteroseksualnog braka. Queer teorija se mahom vezuje za teoriju društvenog konstruktivizma i u neskladu je sa esencijalističkim postavkama (recimo, teza da je neko po svojoj suštini ili bitnom određenju gej muškarac, odnosno lezbejka) koje postoje unutar starije (ali i novije) konceptualizacije neheteroseksualnog identiteta (vidjeti lezbejski identitet). Neka od najpoznatijih imena u queer teoriji svakako su Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick, Cindy Patton, Diana Fuss, Leo Bersani i Simon Watney.

ROD

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također,

individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog* i *ženskog*.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju vlastitog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, *rodno izražavanje*), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju – ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

RODNO IZRAŽAVANJE

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SEKSIZAM

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda. Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Preporučuje se izbjegavanje uvredljivog izraza *seksualna preferencija*, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

SEKSUALNI IDENTITET

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju *strejt*, *gej*, *bi*, *queer*, *neodređen_a*, *neodlučan_a*, *asekualan_a* i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke i ne podrazumijevaju samo binarni koncept *muško - žensko*.

SPOL

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

SPOLNI IDENTITET

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

STIL ŽIVOTA

Termin koji se često koristi kako bi se degradirali životi gejeva i lezbejki te je time politički nekorektan. Kao što ne postoji ni heteroseksualni stil života koji je jedinstven za sve, tako ne postoji ni gej stil života.

STREJT (STR8 ILI STRAIGHT)

Označava, prije svega, nešto *pravo*, *bez skretanja* (devijacija), nešto *nepomiješano*, ali i nešto *konvencionalno*, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, *normalne* i *prirodne*. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.

TRANSGENDER/TRANSRODNO

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni

identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transseksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodnih identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *muški* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodnih identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodnim identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac je, na primjer, transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

TRANSEKSUALNA OSOBA

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo i prezentaciju (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije), izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

TRANSFOBIJA

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

INTERNALIZOVANA TRANSFOBIJA

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

TRANSVESTIJA/TRANSVESTITE/TRANSVESTITI

Transvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Transvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Transvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

TRANZICIJA

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem vlastitog roda.

TROUGAO/CRNI TROUGAO/ROZI TROUGAO

Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, Romkinje i prostitutke. Tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima pogubljeno je više desetina hiljada istospolno orijentisanih osoba.

ZASTAVA DUGINIH BOJA

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

ZLOČIN IZ MRŽNJE PREMA LGBT OSOBAMA

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

O AUTORICAMA

Vladana Vasić (1990, Sarajevo) završila je studij prava na Univerzitetu u Sarajevu. Radi u Sarajevskom otvorenom centru na pitanjima zagovaranja, pravnog savjetovanja i monitoringa rada javnih institucija od aprila 2013. godine. Objavila je rad *Medijsko pravo (2012)* u *Huremović Lejla (ur.): Izvan četiri zida: Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, autorica je pravnog vodiča za LGBT osobe, *Izvještaja o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH (2013)* i publikacije *Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH (2013)*. Vladana je autorica amandmana za uvođenje zločina iz mržnje u Krivični zakon Federacije BiH.

vladana@soc.ba

Edina Sprečaković (1989, Sarajevo) studentica je Pravnog fakulteta na Univerzitetu u Sarajevu. Volontira u Sarajevskom otvorenom centru od oktobra 2012. godine, gdje je učestvovala u organiziranju aktivnosti za LGBT zajednicu, a od aprila 2013. godine sudjeluje u projektima pravne prirode. Jedna je od autorica *Izvještaja o položaju LGBT osoba na radnom mjestu u Bosni i Hercegovini (2013)*.

edina@soc.ba

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra

Ediciju uređuje Emina Bošnjak

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Jasmina Čaušević, Lejla Somun-Krupalija, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Zdravstvo.

Sarajevo: Fondacija CURE, Fondacija Heinrich Boell - Ured u BiH, Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

"Ko smo mi da sudimo drugima". Ispitivanje javnog mnijenja o stavovima prema homoseksualnosti i transrodnosti u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Mia Čustović, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Unutrašnji poslovi.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Jasmina Čaušević (2013)

Brojevi koji ravnopravnost znače. Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Ivana Dračo, Mladen Lakić, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Obrazovanje.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Damir Banović, Edina Sprečaković (2013)

Izveštaj o položaju LGBT osoba na radnom mjestu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Amar Numanović, Sanela Muharemović, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Jasmina Čaušević, Lejla Huremović (priredile, 2013)

Kratki vodič kroz profesionalno izvještavanje o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izveštaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH. Slučajevi iz 2012. i 2013. godine.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2013)

Pink Report. Annual Report on the Human Rights Situation of LGBT Persons in BiH in 2012.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2013)

Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović, Vladana Vasić (2013)

Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović (2013)

Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izvještaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Monitoring of the implementation of the Council of Europe Committee of Minister's Recommendation on combating sexual orientation or gender identity discrimination.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Provedba Preporuka Vijeća Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić, Sadžida Tulić (2012)

Ne toleriši netoleranciju. Upoznaj svoja prava i koristi ih.

Vodič za LGBT osobe.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović, Saša Gavrić, Predrag Govedarica (priredili_e, 2012)

Diskriminacija - Jedan pojam, mnogo lica.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević i Kristina Ljevak (2012)

Čekajući ravnopravnost.

Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Lejla Huremović (priredila, 2012)

Izvan četiri zida.

Priručnik za novinarkе i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak (priredili_e, 2012)

Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Odabrani naslovi:

Adriana Zaharijević (priredila, 2012)

Neko je rekao feminizam?

Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll / Fondacija Cure

Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (priredili, 2013)

Kojeg je roda sigurnost?

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Emina Bošnjak (priredila, 2013)

Više od etikete. O ženama koje vole žene.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević, Saša Gavrić (priredili, 2012)

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll

Aida Spahić, Saša Gavrić (priredili, 2012)

Čitanka LGBT ljudskih prava. 2. dopunjeno izdanje.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll

Damir Banović (2012)

Prava i slobode LGBT osoba.

Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2012)

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo / Zagreb / Beograd: Sarajevski otvoreni centar / Domino / Queeria.

Prevod na BHS: Arijana Aganović

CIP Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine
Zapis dostupan pod brojem
COBISS BIH ID= 20742662

ISBN 978-9958-577-13-0 (Fondacija "Heinrich Böll")

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

Projekat implementira:

 **HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG**
BOSNA I
HERCEGOVINA

Partneri na projektu:

 **SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

www.contactjaouze.org

